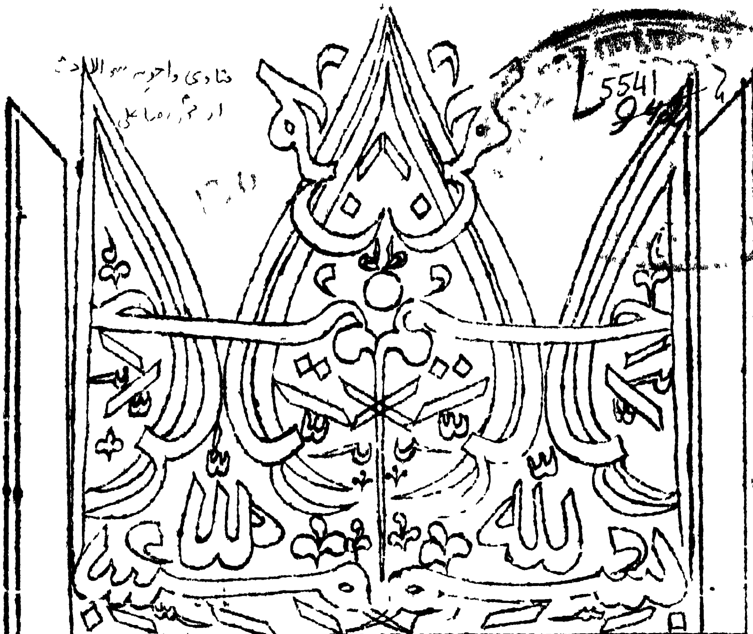

حامداً ومصلیاً ومسلماً ومستعیناً باللہ یقول العبد الحقیر محمد
رضا علی الحنفی غفر اللہ لہ کہ درین ایام چند سوالات یکبارہ نزد فقیر آمدند چون مستفتی
مستعجل بود لعجالت مع قلة الفرصة بجوابش پرداختم **جواب** سوال
اوّل آنکہ کسیکہ زنا کرد محصن با محصنہ یا غریب با محصنہ یا مرد محصن یا زن غریب
بہر صورت کبیرہ ازوے بوقوع آمد وچون در حکومت نصاری اجرای حدود شرعیہ
از قتل وغیرہ ممکن نیست پس طہارت فاعل این معاصی بدو صورت است **اوّل**
آنکہ اگر قدرت حج داشتہ باشد حج کند کہ حج مکفر جملہ صغائر وکبائر است تا آنکہ اکثر قائل اند
کہ حقوق عباد نیز بادای حج رفع شوند وعفو میگردند کذا فی مناسک سندی ومناسک
ملا علی القاری وغیرہما **دیگر** آنکہ اگر قدرت بر حج نتواند نادم شود وتوبہ نصوحا کند
فان التائب من الذنب کمن لا ذنب لہ وحسنات ادا کند تا سئیات دفع
شوند فان الحسنات یذھبن السیئات ودر ترجمہ مشارق الانوار مذکور است
در صفحہ وعن ابی ھریرة الصلوٰة الخمس والجمعة الی الجمعة ورمضان
الی رمضان مکفرات ما بینھن اذا اجتنب الکبائر رواہ مسلم ف

جواب

ماله الى تسعين سنة من وقت ولادته وفی رسالہ علم الفرائض
از مولوی نواز شعلی نگینوی شعر مال مفقود را معطل گو ؛ تا نود سال از ولادت
او ؛ و ہکذا فی المعتبرات و اینجا اختلاف کثیر است در مدت انتظار مفقود الخبر در بیان
آئمہ دین وچندی ازان در جامع رموز شرح است پس نکاح زوجہ زید مفقود الخبر
در ایام مفقود الخبری وے با بکر صحیح نیست و اگر بعد چند سال زید مفقود الخبر باز آید
این زن زید حق زید است نہ حق بکر پس بکر زندہ ماند یا بمیرد این زن زید
حق زید است و نکاح زن زید کہ در حالت مفقود الخبری زید با بکر شد حرام شد
و زن ہنوز در نکاح زید است واللہ اعلم جواب ۴ صـ سوال چہارم آنکہ اگر
مصلیان بسبب نفر مجذوم از مسجد میگریزند و جماعت متفرق میشود اول مصلیان
را افسر قوم و افسر جماعت ممانعت از تنفر کند اگر باز آمدند فبہا ورنہ مجذوم را
بگویند کہ بگوشہ مسجد در صف آخرین شریک شود و نفرت از مجذوم خلاف
توکل است یفعل اللہ ما یشاء و اینجا ملخصا قدرے عبارت شرح
سفر السعادت تحریر کردن مناسب افتاد کہ در صفحہ ۵۹۱ مطبوع کلکتہ است،
ہکذا آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم پرہیز فرمودی از معاشرت از باب امراض
متعدیہ کہ از مصاحبت بمصاحب دیگر تجاوز کند و برسد چنانکہ جذام وجرب
و مانند آن چنانچہ در حدیث ابی ہریرہ مرفوع است کہ آنحضرت صلے اللہ
علیہ وسلم فرمود فر من المجذوم کما تفر من الاسد و در حدیث
جابر صحیح است انہ کان فی وفد ثقیف رجل مجذوم فقال انا
بایعناک فارجع و در حدیث ابن عباس مرفوع است لا تدیموا النظر
الی المجذومین و در حدیث دیگر است کلم المجذوم و بینک و بینہ قدر
رمح او رمحین و در احادیث دیگر آمدہ کہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم

معلوم ہوا کہ نیکیان صغیرہ گناہون کو دور کرتی ہین اور کبیرہ گناہ توبہ سے معاف
ہوتی ہے اور جس گناہ مین حق العبد ہو یعنے آدمی کی تقصیر ہو تو اوسکے معاف
کرانے پر اوسکی بخشش موقوف ہے انتہی و چون قتل نفس از توبہ عفو میشود پس زنا
بمقابلہ اوسے چیست فی فتوے عجائب البرکات مذکور است واعلم ان قتل
النفس بغیر حق الله تعالی من اکبر الکبائر بعد الکفر بالله تعالی و
یقبل التوبة منه فان قتل مسلما فی الجنایات ثم مات قبل التوبة
منه لا یتحتم دخوله النار بل فی مشیة الله تعالی کسائر اصحاب
الکبائر فان دخلها لم یخلد کذا فی جوہرة النیرة انتہی و حدیث صحیح مشہور
مذکور است در مشکوة وغیر آن کہ شخصے صد کسے را قتل کرد چون نادم شد توبہ
نمود بخشیده شد یغفر لمن یشاء و یعذب من یشاء وقال الله تعالی ان
الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما دون ذلک لمن یشاء قطعہ

باز آ باز آ ہر آنچہ ہستی باز آ — گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ
این درگہ ما درگہ نا امیدی نیست — صد بار اگر توبہ شکستی باز آ

جواب ۲

جواب ۲ سوال دوم آنکہ چون امام بجائے ایستد کہ بلند است از جائے
قیام مقتدیان و ہمچنین بالعکس پس اگر تفاوت بلندی و پستی کمتر از یک
گز است مکروہ نیست والا مکروہ تنزیہی است کذا فی عمدة الصلوة وکره انفراد الامام
علی الدکان للنہی وقدر الارتفاع بذراع ولا باس بما دونه
وکره عکسه فی الاصح عند عدم العذر کجمعة و عید انتہی

جواب ۳

ملخصا من عبارت در المختار وکذا فی کتب الفقہ جواب ۳ سوال سوم
آنکہ حال مفقود الخبر در جامع رموز مذکور است از متن وے ملخص مینویسم وهو
غائب لم یدر اثره حی فی حق نفسه فلا ینکح عرسه ولا یقسم

مثل چنین جانیکه برائے ایصال ثواب بزرگی بکسے دهند یا نزند یا بخور آنند
و جماعت متقدمین ائمه اکثر ایشان قائل بحلت اند میگویند که ما اهل به لغیر
الله معنی آن ماذبح لغیر الله و هذا مروی عن قتادة و مجاهد فی تفسیر حاکم
و عن ابن عباس فی تفسیره و کذا فی تفسیر الجلالین یا معنی آن ما اهل
به لغیر الله عند الذبح است مفاد هر دو یکے است پس نزد ایشان
تشهیر و تسمیه غیر الله که قبل الذبح است معتبر نیست و آین جانب رفته
اند اکثر مفسرین تفاسیر مشهوره مثل تفسیر بیضاوی و حسینی و
تفسیر بغوی و تفسیر کبیر و تفسیر مدارک و جلالین و مدارک
و الدر المنثور للسیوطی و تفسیر خازن و تفسیر السراج المنیر و تفسیر
نظم الدرر و شاه ولی الله دهلوی در تفسیر ما اهل به لغیر الله می نویسند
ماذبح للطواغیت و در ترجمه خود مسمی فتح الرحمن نوشتند آنچه
آواز بلند کرده شود در ذبح بغیر خدا و فقهاے کثیره مثل صاحب
درمختار و هدایه و سراجیه و عنایه و غیرها و فقیر نیز همین جماعت
محللین است ولیکن بطریق تقوائے کسے گوشت این جانور نخورد
ملام نیست و درین هر دو فرقه تالیف رسائل عدیده شده است چنانچه
از محرمین رساله زبدة النصایح فی مسائل الذبایح جمع و ترتیب یافته و رساله
دفع الشرور عن مسائل النذور مؤلفه مولوی محمد وجیه مدرس مدرسه
عربیه کلکته از مریدان حضرت سید احمد صاحب تالیف شده و از مجوزین
رساله شرح تحفهٔ محمدیه از شاه عبد القدوس و تصحیح الحلال و الحرام
از مولوی سلطان کٹکی و رسائل علماے پهلواری و غیرهم
تالیف شده اند و عبد الحکیم پنجابی ملتانی جوابی مبسوطا در حلت بقره

با مجذوم طعام خورده دست وی را در کاسه خود نهاد و گفت بسم الله ثقة
بالله وتوكلا عليه و حديث لا عدوى ولا طيرة نيز ناظر در عدم
اجتناب است و جواب از تعارض بوجوه گفته اند که یا امر باجتناب استحبابی
است و مواکلت با مجذوم برای اعلام آنکه این حرام نیست و امر باجتناب
وجوبی نیست و بعض گویند که این خطاب کلی نیست بلکه بر قومی را خطاب
فراخور حال وی کرد پس قوی الایمان والتوکل را از اجتناب منع فرمود و ضعیف
الایمان را با احتیاط و احتراز فرمود و خود وی صلی الله علیه وسلم هر دو
صورت را مباشرت فرمود تا اقتدا کنند بوی و قوی بطریقهٔ توکل اخذ کنند
و ضعیف بطریقهٔ تحفظ والله اعلم انتهی ملخصا **جواب** ۵ من السؤال
الخامس تیمم خلف وضو است یعنی قایم مقام وضو و غسل است پس
آنچه متوضی و مغتسل میتواند کرد از صلوة و قراءة قرآن و اوراد وغیرها متیمم میتوان
کرد و بعد صحت تیمم و ثبوت شرائط جواز تیمم که در فقه مسطور است و مشهور
بمسائل تیمم در کتب و رسائل معروف اند و مسطور حاجت شرحش
نیست **جواب** ۶ سوال ششم آنکه مسئلهٔ ما اهل به لغیر الله
از زمان در هندوستان مختلف فیها مشهور است و دو جماعت مشهور اند
یکی اهل سنت و جماعت مقلدین ائمه و دیگر جماعت غیر مقلدین پس هر دو
فرقه حسب پسند خود راهی گرفته اند جماعت غیر مقلدین میگویند
مطلقا جانوریکه بر وی نام غیر خدا گرفته شد و شهرت بنام غیر الله داده
شد مطلقا حرام و مردار است اگرچه عند الذبح نام خدا بر وی گرفته
شود و طرفه اینکه بعضی ازین جماعت میگویند هر چیزیکه بر وی نام غیر
خدا گرفته شود خواه از حیوانات باشد یا از غیر حیوانات مطلقا حرام است

وقبل ان یذبح الذبیحة او بعدہ لا بأس بہ ھکذا فی الھدایۃ ومن ھھنا علم ان البقرۃ المنذورۃ للاولیاء کما ھو الرسم فی زماننا حلال طیب لانہ لم یذکر اسم غیر اللہ علیھا وقت الذبح وان کانوا ینذرونہا لہ انتہی بلفظہ و در فتاوی عالمگیری است مسلم ذبح شاۃ المجوسی لبیت نارھم او الکافر لالہتہم توکل لانہ سمی اللہ تعالی علیہ وفی فتاوی ابی اللیث الناذر بغیر اللہ ان قصد بالنذر التقرب الی غیر اللہ وظن انہ یتصرف فی الامور کلہا دون اللہ فنذرہ باطل وارتدادہ ثابت وان قصد بالنذر التقرب الی اللہ وایصال الثواب للاولیاء و یعلم انہ لا یتحرک ذرۃ الا باذن اللہ ویجعل الاولیاء وسایل بینہ وبین اللہ تعالی فی حصول مقاصدہ فلا حرج فیہ وذبیحۃ حلال طیب انتہی و چون نقل عبارات کتب و رسائل موجب طوالت و ملالت بود باین مختصر اکتفا ورزیدم ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین جواب سوال ھفتم آنکہ کسیکہ اکثر مال او از کسب حرام است یا از ربو است جائز نیست خوردن آن و گرفتن مال آن و بصرف خود آوردن آن الا آنکہ این تقدیر تا بہ اضطرار رسد کہ بروے حرام حلال شود پس درین صورت مخمصہ اگر مال حرام کسے را بقدر قوت لا یموت بگیرد لا باس باست کذا فی مالابدمنہ و ایضا فیہ مسئلہ قبول ضیافت و ہدیہ از امرائے ظالم و زنان رقاصہ و مغنیہ و نائحہ کہ اکثر مال آن از حرام باشد جائز نیست و فی العالمگیریۃ

شده و نوشته مولوی سبحان لکهنوی هم از مجوزین اند و نزد تحقیق
بجانب مجوزین است والله اعلم فاما باید که اراقت دم محض برای
خدا و تعظیم خدا باشد و فساد ے و نیت نا در و ذابح نباشد پس
اگر برای ایصال ثواب بزرگ است باید که نیت محض ایصال ثوابش باشد برای کسیکه
نظر ایصال ثواب برای وی کرده باشد و ذبح بنام خدا کند و بعضی از محللین نظر بجانب
نیت نا در هم نمی کنند هر جانوریکه ذبح کرده شود بنام خدا نزد ایشان حلال است مولوی
سبحان لکهنوی که عبد الحکیم پنجابی هم باینجانب رفته اند و سند از کتب می آرند والله اعلم
و مولوی صبغة الله المعروف به مولوی بدر الدوله در تفسیر فیض الکریم مینویسند که
در آیت ما اهل به لغیر الله آنچه در تفسیر عزیزی نوشته است
آن چیز که بر وے نام غیر الله بلند کرده شود خواه قبل ذبح یا وقت ذبح انتهی شاید
بعضی از شاگردان وی الحاق کرده اند چرا که مصنف این تفسیر شخصے مفسر
و محدث کلان است از وی چنین تحریر که مخالف آبا خود و مفسرین سابق
باشد نمی زیبد و همچنین قصه مناظره مولوی عبد الحکیم با حضرت شاه
عبد العزیز صاحب بے اصل باید دانست از شگوفه مولوی اسمعیل
صاحب و متبعانش باید انگاشت والله اعلم انتهی و ملا جیون
استاد عالمگیر در تفسیر احمدی خود مینویسد ما اهل به لغیر الله معناه
ما ذبح به لاسم غیر الله مثل اللات والعزی واسماء الانبیاء
وغیر ذالك فان افرد باسم غیر الله او ذکر مع اسم الله عطفا
بان یقول باسم الله ومحمد رسول الله بالجر حرم الذبیحة و
ان ذکر موصولا لا معطوفا بان یقول باسم الله محمد رسول
الله کره ولا تحرم وان ذکر مفصولا بان یقول قبل التسمیة

پس ادا سے سنت ایشان خلف مودی نفل بجز سے وکافی نیست آما
حیلہ نوشتہ اند کہ این حافظ کہ یکبار ختم کردہ ند کنند کہ یک ختم یا دو ختم در
تراویح بار دیگر خواھم کرد پس این حافظ مودی واجب خواہد شد بسبب
نذر خود پس کسانیکہ مودی سنت اند اقتدا دسماعت شان خلف این
حافظ ما نذر درست خواہد شد کذا فی خزانۃ الروایات د آخر القیاد المصابیح
فی مسائل التراویح از مولوی عبد الحلیم لکھنوی **جواب** ص۱۰
سوال دھم آنکہ شخصیکہ تمام قرآن را حافظ است افضل بالامامت ہمانست
داگر نصف نصف دو شخص خواندہ قرآن را تمام کردند باہمان کس کہ اورا
نصف قرآن یاد است دو قرب در تراویح ختم کرد ترک اولی است
واللہ اعلم **جواب** ص۱۱ سوال یازدھم نماز تراویح سنت مؤکدہ
است و تارک آن آثم است و فی تحریر ویستوجب تارکہا التضلیل
واللوم کما فی التحریر اے علی سبیل الاصرار بلا عذر کما فی شرحہ ویأثم
بترک السنۃ المؤکدۃ کالواجب وحرر فی البحر انہ لاخلاف لان السنۃ
المؤکدۃ والواجب متساویان رتبۃ فی استحقاقہم الاثم کذا فی رد المحتار
وفیہ ایضاً اطلاق السنۃ علی الواجب جائز و فی الاشباہ والنظائر التراویح
من سنن الرواتب کرکعتین قبل الفجر واربع قبل الظہر انتہی وفی
فتاوے الحجۃ التراویح سنۃ مؤکدۃ باجماع الصحابۃ وعمل الامۃ ومن
انکر کونہا سنۃ فہو مبتدع ضال غیر مقبول الشہادۃ وفی التلویح ترک السنۃ
المؤکدۃ قریب من الحرام یستحق حرمان الشفاعۃ لقولہ صلے اللہ علیہ
وسلم من ترک سنتی لم ینل شفاعتی وفی التحریر ان تارکہا یستوجب
التضلیل واللوم وفی جامع الرموز سن التراویح علی صحیح للرجال والنساء

لا یجیب دعوة الفاسق المعلن لیعلم انک غیر راض بفسقه
وکذا دعوة من کان غالب ماله من حرام مالم یخبر به انه
حلال وبالعکس یجیب مالم یتبین عنده انه حرام کذا فی
التمرتاشی اکل الربو وکاسب الحرام اهدی الیه او اضافه
وغالب ماله حرام لا یقبل ولا یاکل مالم یخبر ان ذلک
المال اصله حلال ورثه او استقرضه وان کان غالب ماله حلال لا باس بقبول هدیته والاکل منها

اے نعتها و متقی را باید که مالیکه در وے قدرے هم از مال حرام گو مغلوب
باشد نخورد و از شود پرهیز نماید قال الله تعالی لا تاکلوا اموالکم بینکم
بالباطل و در حدیث وارد است که از مال حرام خوردن و صدقه دادن
و او را برائے ورثه گذاشتن همه توشه دوزخ است و فرمود صلی الله
علیه وسلم هر که جامه به ده درم خرید کرد و دران یکدرم حرام باشد تا وقتیکه
آن جامه بر بدنش است نمازش قبول نیست انتهی از مشکوة و کیمیائے
سعادت

جواب ۸

سوال هشتم آنکه چون ربو حرام
درست نیست پس حال استقراض زر سودی بروئے قیاس باید
کرد

جواب ۹

سوال نهم آنکه یکبار حافظ را ختم در تراویح بروایت
بحر الرائق و کفایه و غرائب و ما ثبت من السنة وغیرها من الکتب المتداوله
سنت موکده است پس چون مثلا یکبار در عشره اول رمضان
ختم کرد در تراویح پس حالا اگر بار دیگر بخواند خواندن وے نفل خواهد شد.
پس کسانیکه هنوز قرآن نشنیده اند بنسبت ایشان سماعت قرآن
مسنون است پس اقتدائے این قوم که هنوز قرآن نشنیده اند
خلف این روا نیست چرا که بناے قوی بر ضعیف درست نیست

جواب ص۱۴

والله اعلم **جواب ص۱۴** سوال چاردهم آنکه زید که استطاعت
حج داشت و بروے حج فرض بود ادا نکرده و بمیرد پس اگر وصیت باداے
حج از طرف خود کرده بود وارثانش را میباید و لازم است که ثلث مال
وے حج بدل بکنند یا بکنانند و اگر وصیت نکرده باداے حج از طرف
خود پس بر وارثانش واجب نیست و اگر بکنند یا بکنانند جائز
است و اگر وارثانش بدون وصیت میت کسے را باداے حج
بدل تبرعا فرستادند و آن شخص متوسل بعد اداے حج بدل بمرد پس
حج او برائے کسیکه رفته بود اداشد و شخصیکه خود حج از طرف خود نه
ادا نکرده اگر از طرف دیگر شخص حج بدل ادا کند درست خواهد شد
نزد امام اعظم و مالک رحمهما الله خلافا للشافعی و احمد رحمهما الله مگر بهتر
است که اولا حج خود ادا کند بعده از طرف دیگر کس ادا کند هکذا فی
مناسک ملا علی قاری و مناسک ملا سندی رحمة الله علیه و حیوة
القلوب سندی و زاد السبیل وغیرهم من کتب الفقه والله اعلم و نیز
بعد اداے حج بدل از جانب مورث موصی که این موصی حج بدل
بمرد حج او اداشد حاجت اداکنانیدن حج دیگر نیست بر وارثان
مورث میت موصی والله خبیر فقط **جواب ص۱۵** سوال پانزدهم

جواب ص۱۵

آنکه حضرت پیر و مرشد من حضرت شاه احمد سعید ابن شاه ابو سعید
النقشبندی المجددی العالم الفقیه المحدث المفسر الصوفی الکامل شیخ العرب
والعجم در کتاب **تحقیق الحق المبین فی اجوبة مسائل
الاربعین** مولوی محمد اسحق الدهلوی تحریر میفرمایند در جواب
مسئله رابع و ثلثین حالا بخدمت مجیب عرض مینمایم که روز سیوم که مردم

جمیعًا سنت مؤکدة باجماع الصحابة ومن بعدهم من الامة ومنکرها
مبتدع مردود الشهادة کما فی المضمرات وهکذا فی الهدایة والوقایة والنهایة
والکفایة وطوالع الانوار حاشیه در المختار والاختیار شرح المختار مع بسط
والکنز وفی السراجیة ولو ترک اهل بلدة التراویح قاتلهم الامام علی ذلک
وتحقیق این مسئله در تمام کتب فقه وفتاوے دائر وسائر است ودر
رسالهٔ مرغوب دلها مؤلفه مولوی عبد الرحمن خانصاحب خانپوری
بشرح وبسط مرقوم است مع اثبات بودن آن بیست رکعت سنت مؤکده واللّٰه
اعلم **جواب ۱۲** سوال دوازدهم هرکه اعانت شر کند در اثم
بدرجه مثل فاعل شر باشد از شرک وکفر وبدعت قال النبی صلی اللّٰه
علیه وسلم من سن فی الاسلام سنة سیئة کان علیه وزرها
ووزر من عمل بها من بعده من غیر ان ینقص من اوزارهم
شیء اخرجه مسلم وچون الدال علی الخیر کفاعله پس الدال
علی الشر کفاعله هم خواهد شد ونیز شواله وتعزیه از منکرات است ودر حدیث
صحیح مسلم وارد است من رای منکم منکرا فلیغیره بیده
فان لم یستطع فبلسانه فان لم یستطع فبقلبه وذلک
اضعف الایمان **جواب ۱۳** سوال سیزدهم خالد وبکر پسر
زید اند وچون زید هیچ ترکه نگذاشت پس هرچه خالد بذات خود پیدا کرد
در حیوة خالد هرگز بهره از ملکیت خالد بکر را نمی رسد بکر را باید که اطاعت
خالد برادر کلان خود همچو پدر خود کند چراکه خالد بکر را تعلیم داد وپرورش
کرد ونکاحش کرد داد واحسن ولیست هادر خالد وبکر را هرگز نمی رسد که بکر را
در ملکیت مکسوبه ذات خاص خالد بالمناصفه بلکه یک خرمهره بجبر بدهاند

را ہمراہ یاران پس صلے اللہ علیہ وسلم اجابت فرمود و جمیع صحابہ کرام
بخانہ آن زن میت رونق افروز شدند و آن روز اوّل بود از نقل
آن میت و اگر مکروہ میشود اجابت نمیکرد و عادت مجیب است
کہ بر سنت اطلاق کراہت میکنند و آنچہ روایات فقہیہ در باب کراہت
مرقوم ساختہ ہمہ روایات محمول بر قسم خاص است و آن آنست
کہ مردم خود بخود در خانہ میت جمع شوند و اہل میت از سبب حیا چیزے
نمیتوانند گفت پس بخورانند ایشان را طعام و بدل راضی نباشد
بآنکہ بعضے ورثہ میت خورد سن بوند یا غائب باشند یا طعام
از ملک شخص معین نبود یا مال میت منقسم نشدہ باشد درینصورت
البتہ آن طعام خالی از کراہت نخواہد بود چنانچہ ملا علی قاری در شرح
مشکوٰۃ مینویسند این معنی را بتفصیل تمام اگر زیادت ایضاح مطلوب
باشد بآن کتاب رجوع نمایند و قاضی خان نیز در فتوے خود
مینویسد و ان اتخذ طعاما للفقراء کان حسنا و مجیب نیز این
روایت از بزازیہ نقل نمودہ و این ہم از جملہ تناقض اوست کما
اشرت الیہ سابقا **استنبھے** مانی تحقیق الحق المبین الشیخ
احمد سعید قدس سرہ **والضا** در تحقیق الحق المبین نوشتہ **قولہ** اما
طعامیکہ بعد میت مہیا کنند و آنرا بخشش بخشی کردہ خانہ بخانہ میرسانند
و آن را بہاجی میگویند اعتباری ندارد برائے آنکہ توقع ثواب دران
طعام نیست **گویم** فرستادن طعام بخانہ اقارب و عشائر و دوستان
خویش و دوستی دوست خود سنت نبی کریم ما است صلے اللہ
علیہ وسلم چنانچہ در مشکوٰۃ شریف بروایت بخاری و مسلم مذکور

جمع میشوند برائے دو غرض اوّل تعزیت نمودن اہل بیت را دوم خواندن قرآن شریف وتہلیل وایصال ثوابش بروح میت و تعزیت نمودا امر مسنون است وشما ہم بجوازش حکم نمودید وخواندن قرآن شریف وتہلیل وایصال ثواب آن بمیت نیز از حدیث شریف ثابت است پس ازین دو امر خیر کدام مکروہ ہست بینوا تاجوابش داده شود ومقصود از تعین سیوم ودہم وبستم وچہلم ایصال ثواب مالی وبدنی است وہو متفق علیہ بین اہل السنۃ والجماعت خلافا للمعتزلہ چنانچہ در عینی حاشیہ ہدایہ مسطور است وبما یدل علی ہذا ان المسلمین یجتمعون فی کل عصر وزمان ویقرءون القران ویہدون ثوابہ لموتاہم وعلی ہذا اہل الصلاح والدیانۃ من کل مذہب من المالکیۃ والشافعیۃ وغیرہم لاینکر ذلک منکر فکان اجماعا عند اہل السنۃ والجماعۃ خلافا للمعتزلہ انتہی ما فی العینی ونیز حضرت ممدوح بعد چند سطر میفرمایند واگر اجماع امرین را منع میکنند پس بشنوید کہ اینجا جمع بین المستحبین است فیکون مستحبا بالطریق الاولی ویصیر نور علی نور یہدی اللہ لنورہ من یشاء بعدہ تحریر میفرمایند کہ پختن طعام واتخاذ دعوت درین روز حاشا وکلا کہ مکروہ نیست بلکہ مسنون الاثبات است ودلیل مسنونیت حدیث شریف است کہ در مشکوٰۃ بروایت عاصم ابن کلیب مرویست کہ حضرت نبی کریم ما صلی اللہ علیہ وسلم برائے دفن شخصے از صحابہ تشریف فرما شدہ بودند ہرگاہ ازینجا تشریف آوردند زن میت آدم فرستادہ دعوت نمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

دوم ہیئت اجتماعیہ مردم کثیر جمع شوند و ختم کلام اللہ کنند و فاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم در میان حاضران نمایند این قسم معمول زمانہ پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم و خلفائے راشدین نبودہ اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیراکہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ آن احیا واموات را حاصل است سیوم طور جمع شدن بر قبور اینست کہ مردمان یک روز معین نمودہ ولباسہائے نفیس فاخرہ پوشیدہ و مثل عید شادمان شدہ بر قبرہا جمع شوند و رقص وغیرہ از سماع بامزامیر و دیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود برائے قبور و طواف گرد آن قبور بنمایند این قسم حرام و ممنوع است بلکہ بعضے بحد کفر میرسند و ہمین محمل این ہردو حدیث است لا تجعلوا قبری عیداً و لا تجعلوا قبری وثناً چنانکہ در مشکوٰۃ موجود است انتہی عبارت جواب مولانا ممدوح مذکور بعینہٖ فی اشباع الکلام فی اثبات المولد والقیام لشاہ سلامت اللہ مرحوم تلمیذ مولانا الممدوح و نیز مولانا شاہ عبدالعزیز مرحوم در جواب سائلیکہ از جواز عرس بزرگان سوال نمودہ نوشتہ اند کہ زیارت و تبرک بقبور صالحین و امداد ایشان باہدائے ثواب تلاوت قرآن و دعاہائے خیر و تقسیم شیرینی و طعام امر مستحسن و خوب است باجماع علماء و تعیین روز برائے آنست کہ آن مذکر انتقال ایشان باشد از دار العمل بدار الثواب والا ہر روز کہ این عمل واقع شود موجب فلاح و نجات است و خلف را لازم است کہ سلف خود را باین نوع بر و احسان نماید چنانچہ در احادیث مذکور است کہ ولد صالح یدعو لہ و تلاوت قرآن و اہدائے

است کہ گفت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا کہ من غیرت نکردہ ام
ورشک نبردہ ام بر ہیچ یکے از زنان پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم چنانکہ
غیرت بردہ ام بر خدیجہ رضی اللہ تعالی عنہا و من ندیدہ ام خدیجہ رضی را ولیکن
بود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ بسیار میکرد یاد خدیجہ رضی و بسا بود کہ
ذبح میکرد گوسفند را پستر پارہ پارہ میکرد گوسفند را عضو عضو پس
میفرستاد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم آن اعضا را بزنانیکہ
دوستان خدیجہ بودند چنانچہ ازین حدیث صحیح ظاہر و باہر است
ودر اداے سنت ثواب عظیم مترتب میشود و عدم توقع ثواب
مذہب اہل سنت وجماعت نیست وعن بلال بن الحارث المزنی
رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من
احیا سنۃ من سنتی قد امیت بعدی فان لہ من
الاجر مثل اجور من عمل بہا من غیر ان ینقص من اجورہم
شیئا کذا فی المشکوۃ شعر بر شکر غلطید اے صفرائیان ٭ وز براے
کوری سودائیان ٭ انتہی ما فی تحقیق الحق المبین و مولانا شاہ عبد العزیز قدس
سرہ در جواب سوال سائلیکہ سوال از جواز تعین و تقرر روز بعد سال
بنا بر رفتن بزیارت بزرگان نمودہ مینویسند کہ رفتن بر قبور بعد یکسال
معین کردہ بہ صورت است اول آنکہ یک روز معین کردہ یکشخص یا دو
شخص بغیر ہیئت اجتماعیہ مردم کثیر بر قبور محض بنا بر زیارت و استغفار
روند این قدر از روایات صحیحہ ثابت است ودر تفسیر در منثور نقل نمودہ
کہ ہر سال آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر مقابر میرفتند ودعاے
مغفرت اہل قبور مینمودند این قدر ثابت است و مستحب است

وذکر فضائل حسنین علیهما السلام که در حدیث شریف وارد شده در بیان
می آید و آنچه احادیث اخبار شهادت این بزرگان وتفصیل بعض حالات
وبدمآلی قاتل ایشان وارد شده نیز بیان کرده میشود و درین ضمن بعض مرثیه ها
از غیر مردم یعنی جن و پری که حضرت ام سلمه رضی الله عنها و دیگر صحابه شنیده
اند نیز مذکور میشود و خوابهای متوحش که حضرت ابن عباس رضی الله
تعالی عنه و دیگر صحابه دیده اند و دلالت بفرط اندوه بروح مبارک حضرت
جناب رسالت مآب سکینه مذکور میشود بعد ازان ختم قرآن و پنج آیت خوانده
بر ما حضر فاتحه نموده می آید و درین بین اگر شخصی خوش الحان سلام میخواند یا
مرثیه میشروع اکثر حضار مجلس و این فقیر را هم رقت و بکا لاحق میشود این است
قدریکه بعمل می آید پس اگر این چیزها نزد فقیر بهمین وضع که مذکور شد جائز نمی بود
اقدام بران اصلا نمی کرد باقی ماند مجلس مولود شریف پس حالش اینست
که بتاریخ دوازدهم شهر ربیع الاول همین که مردم موافق معمول سابق فراهم
شدند و در خواندن درود شریف مشغول شدند و فقیر می آید اولا بعضی
از احادیث فضائل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مذکور میشود بعد ازان
ذکر ولادت باسعادت و نبوت از حال رضاع و حلیه شریف و بعضی
از آثار که درین اوان بظهور آمده معرض بیان می آید پستر بر ما حضر
از طعام یا شیرینی فاتحه خوانده تقسیم آن بحاضرین مجلس میشود و علاوه
بران زیارت موی مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز از معمول
قدیمیست و مولانا شاه ولی الله والد ماجد حضرت شاه عبد العزیز قدس
سره در انتباه فی سلاسل اولیاء الله از والد ماجد خود یعنی شاه
عبد الرحیم صاحب روایت میکنند اخبرنی سیدی الوالد قال

ثواب آن را عبادت مولی دانستن مبنی بر کمال بلادت وفرط
جهلست آری اگر سجده وطواف ودعا بنحو یا فلان اقبل کذا العمل
آرد البتہ مشابہت بعبدۃ الاوثان کرده باشد وچون چنین نیست
پس چرا محل طعن باشد ودر در منثور سیوطی مرقوم است اخرج
ابن المنذر وابن مردویة عن انس رضی الله تعالی
عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یاتی احدا کل
عام فاذا اتی الشعب سلم علی قبور الشهداء فقال
سلام علیکم بما صبرتم الی آخرة واخرج ابن جریر عن محمد
بن ابراهیم قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یاتی
قبور الشهداء علی راس کل حول فیقول السلام علیکم
بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابوبکر وعمر وعثمان یفعلون
هکذا انتهی کلام شاه عبد العزیز رحمة الله علیه ودر اشباع الکلام
مولوی شاه سلامت الله صاحب مرحوم نوشتند که در بعض کتب
درین مقام والخلفاء الاربعة یفعلون هکذا ودر کبیر هم این حدیث
بلفظ والخلفاء الاربعة یفعلون هکذا مرقوم است ونیز حضرت شاه
عبد العزیز قدس سره در جواب سائلیکه استفسار از مجلس محرم ومرثیه
خوانی ومجلس مولد شریف نموده تحریر فرموده اند که در تمام سال دو مجلس
در خانه فقیر منعقد میشوند مجلس ذکر وفات شریف ومجلس ذکر
شهادت حسنین اول که مردم روز عاشورا یا یک دو روز قبل
ازین قریب چارصد یا پانصد کس بلکه قریب بہزار کس زیاده
از ان فراهم آیند ودرود مے خوانند بعد از آن فقیر می آید ونشیند

عبارت اشباع الکلام

جواب حضرت شاه عبد العزیز

مردم افتاده وچون مردمان از ینجهان بمحافظت این رسم گذشته اند ایشانرا انتظار بسوے دلدیا کسے دیگر از اقارب خود میباشد پس رفع انتظار آن فائده بستند بہا است وبمعاملات ومکاشفات دریافت شد که درچنین روز اجتماع ارواح دوستان درعالم برزخ هم میشود پس امداد ایشان بدعا وختم وطعام بدعتی مباح است دو وجه قبیح بدارد اما ارتکاب محرمات از روشنی ساختن چراغان وملبوس ساختن قبور ومزامیر ونواختن ومعازف همه بدعات شنیعه اند وحضور در چنین مجالس ممنوع انتهی کلامه واز این جوابات حضرات چند چیز مستفاد میشود یکی جواز اجتماع بهیئة کذائیه بر قبور بعد سالے برای زیارت بزرگان وجواز ختم قرآن وجواز فاتحه (بر شیرینی وطعام) خواندن وتقسیم کردن آن اگرچه معمول زمانه پیغمبر خدا وخلفاے راشدین نبود لیکن چون این طور قبحے ندارد اگر بعمل آید باک نیست بلکه صاحب اشباع الکلام مولوی شاه سلامت الله صاحب بعد تحریر عبارات حضرات مذکوره چند فوائد ازان استنباط ساخته وتحریر فرموده بلکه بنابر اشتمال او بر فائده برای احیاء واموات طرقی از استحسان خواهد داشت ونیز تحریر فرموده که اینجا مصرح میشود که نبودن امری از امور خیر در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم وخلفاے راشدین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین موجب عدم جواز وکراهت وبدعت سیئه بودن آن نیست واین قاعده مبنی بر همان قول امام شافعی رحمة الله علیه است که مختار امام نووی وغیره علمای دین است که هر امر مستحدث که مخالف قواعد شرعی نباشد از مستحسنات وبدعات حسنه است ونیز تحریر فرموده در اشباع الکلام مستحسن است تعیین روز وماه برای مولد واجتماع مردم ؛ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛

تقریر مولانا شاہ ولی اللہ

کنت اصنع فی ایام المولد طعاما صلۃ بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم
فلم یفتح لی فی سنۃ من السنتین شئ اصنع بہ طعاما فلم اجد
الا حمصا مقلیا فقسمتہ بین الناس فرأیتہ و بین یدیہ ھذہ

تقریر رسالہ ہمعات

الحمص انتہی و در ہمعات نوشتہ ازینجاست حفظ اعراس مشائخ و مواظبت
بزیارت قبور ایشان و التزام فاتحہ خواندن و صدقہ دادن برائے ایشان
و اعتنائے تمام کردن بتعظیم آثار و اولاد منتسبان ایشان انتہے اینست
حال قول و فعل حضرت شاہ عبد العزیز و بزرگانش اما حال برادر کوچک

تقریر شاہ رفیع الدین

ایشان حضرت شاہ رفیع الدین کہ در علم تفسیر و حدیث و علوم نقلی و عقلی بلکہ
علوم ریاضی نظیر نمیداشتند در جواب سوال سائلے تحریر فرمودند سوال
بچہ قبر بزرگے در سال جمع شدن و آنروز روز وفات و عرس قرار دادن بادلیل
زمانہ امر سیال غیر قار ست چہ حکم دارد جواب زمان اگرچہ غیر قار و سیال است اما
آنچہ بآن تقدیر کردہ میشود زمان را از شب و روز و ماہ و سال اینہا را شرعا و عرفا
دورہ مقرر است چون یک دورہ تمام میشود باز از شروع میشود و بہمین حساب مضان شہر صوم یلی بہ
و ہمچنین شہور دیگر در دورہ حکم اتحاد بالنظیر او دادہ میشود چنانکہ در حدیث
است کہ یہود عرض کردند در حضور جناب نبوت مآب صلے اللہ علیہ وسلم
کہ حق تعالے نجات حضرت موسے علیہ السلام و غرق فرعون درین
روز عاشورہ کردہ است برائے شکرانہ روزہ میگیرم جناب نبوت
مآب صلے اللہ علیہ وسلم فرمودند انا احق بموسیٰ منکم فصام عاشورا
و امر الناس بصیامہ و نیز حضرت نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم بلال را وصیت
کردند بصوم روز دوشنبہ و فرمودند فیہ ولدت و فیہ انزل و فیہ
ھاجرت و فیہ اموت بنا بر این یاد کردن آن تاریخ و آن ماہ رسم

یا برسی وغیره چیست وبعد آن خلاصه جواب خواهم نوشت قال النبی صلی الله علیه وسلم من سن فی الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها من بعده من غیر ان ینقص فی اجورهم شیٔ ومن سن فی الاسلام سنة سیئة کان علیه وزرها ووزر من عمل بها من بعده من غیر ان ینقص من اوزارهم شیٔ اخرجه مسلم وقال النووی البدعة کل شیٔ عمل علی غیر مثال سبق فی الشرع ما لم یکن فی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وقوله کل بدعة ضلالة عام مخصوص قال الشیخ عز الدین عبد السلام فی اخر کتاب القواعد البدعة اما واجبة کتعلیم النحو لفهم کلام الله ورسوله وکتدوین اصول الفقه وکلام فی الجرح والتعدیل واما محرمة کمذهب الجبریة والقدریة والمرجیة والمجسمة والرد علی هؤلاء من البدعة الواجبة لان حفظ الشریعة من هذه البدع فرض کفایة اما مندوبة کاحداث الرباط والمدارس وغیرها من کان احداثه لم یعهد فی صدر الاول وکالتراویح ای بالجماعة العامة الکلام فی دقایق الصوفیة واما مکروهة کزخرفة المساجد وتزویق المصاحف یعنی عند الشافعیة واما عند الحنفیة فمباح واما مباحة کالمصافحة عقیب الصبح والعصر عند الشافعیة واما عند الحنفیة فمکروه والتوسیع فی لذائذ الماکل والمشارب والمساکن وتوسیع الاکمام وقد اختلفوا فی کراهیة بعضها

برائے وے وہچنان برائے مجلس ذکر شہادت حسنین علیہما السلام
در ماہ محرم روز عاشورا یا غیر آن جائز و درست است و در روز ولادت
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از تکات محظورات شرعی مذکورہ ممنوع و نیز
نوشتہ اکثر امور شرعیہ منوط و مربوط بتعیین و تخصیص روز یا ماہ یا سال
است مثل رمضان شہر صوم و ذوالحجہ شہر حج و ربیع الاول شہر ولادت
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم صوم عاشورا و صوم دوشنبہ و ایام بیض
و صوم عرفہ و غیرہا من الامور الشرعیۃ و نیز معلوم شد کہ در روز عرس
بزرگان و روز وفات ایشان اطعام طعام و فاتحہ بر شیرینی و غیرہ
موجب رضائے ارواح بزرگانست قطع نظر از ادلہ شرعیہ مکاشفات
بزرگان ہم بروے شاہد است کہ اجتماع ارواح بزرگان در عالم
برزخ در چنین روزہا میشود پس امداد بدعا و ختم و طعام بدین معنی
مباح باشد نہ قبیح و شیخ عبد الحق و غیر آن نیز تصریح فرمودہ اند
و حکم اتحاد نظیر در دورہ روز و ماہ و سال در عبارتیکہ سابق از رسالہ علامہ
سیوطی منقول شد مستفاد است بلکہ مذہب جمہور علمائے سلف
ہمین است انتہی کلام اشباع الکلام ملخصا غیر مرتب حالا فقیر راقم
السطور چند چیز کہ مدار جواز تعین روز و ماہ و سال و مدار جواز فاتحہ
و ایصال ثواب مالے و بدنی بروح بزرگانست مثل جواز سیوم
و چارم و دہم و چہلم و ششماہی و سالیانہ یعنی برسی می نگارد کہ مدار
جواز ہمہ امور این است کہ بدعت منحصر سیئہ نیست بلکہ بدعت حسنہ
ہم بمقابلہ اوست بلکہ بدعت چند قسم دیگر اند یعنی مباحہ و واجبہ و محرمہ
مکروہہ سیئہ کہ بتحریر خواہند آمد دیگر آنکہ سبب تعین سیوم یا چہلم

مکاشفات بزرگان

مدار جواز تعین روز و ماہ و سال و فاتحہ

عنه در باب التزام تراویح نعمت البدعة هذه و نیز از تفحص امور
دینیه معلوم میشود که صدها امور خیر اند که بعد زمان رسول الله صلی الله
علیه وسلّم یا بعد قرون ثلثه بظهور آمدند و بر آن چیزها مدار ترقی و رونق با وجود
دین محمدی است اگر کل بدعت را ضلالت گوییم اختلال احکام شریعت محمدیه لازم
می آید مثل نقاط و اعراب و وقوف و رموز قرآن و جمع و ترتیب اصول و قواعد
و کتب دینیه و اکثر امور مشایخ از مراقبات و تعینات و تشخصات اذکار و
اشغال آنها و طریق اذکار و تعلیمات آنها و زینت مکه معظمه بقنادیل و دیگر
استحکام و تعمیرات حرم محترم و قبهاے اندرونی و بیرونی و منارات آنجا و استحکام
مساجد و مآثر و مقابر وغیرها و زینت مسجد نبویه بقنادیل و زینت و شمع و
و فروش عمده و زینت سقف و جدار و ابواب و منارات روضهٔ منوره
و دیگر آلات و اشیاء قیمتی در آنجا و استحکام و بناے قبهٔ منوره بهیئت
کذائیه و قرآت مولد در کل بلاد اسلامیه بهیئت کذائیه شرقاً و غرباً و اتخاذ
سبحه و لباسهاے هر بلد و ماکولات و مشروبات هر بلد بصفات جداگانه
و مصافحه بعد الجمعه و العیدین و بعد الفجر و العصر و ثنای خلفای راشدین
بلکه صحابه اجمعین و دعا براے مومنین در خطبهٔ ثانیه جمعه و تعلیم علوم و
تدوین کتب علمی از صرف و نحو و معانی و بیان و بدایع و لغات و تفاسیر
و احادیث و فقه و اصول و کلام و غیر آن و قرأت آیات و صلوت
بر منارات حرمین مکرمین و کیفیت صلوة و اذان و اقامت
در حرمین شریفین و احداث مصلاے اربعه در
کعبه و نیز در مدینه و کتبه مقابر وغیرها من المستحسنات
الشرعیه پس اگر کل بدعة ضلالة را عام گوییم

ذلك ای لما قدمنا قال الشافعی رحمة اللہ علیہ ما احدث مما یخالف الکتاب والسنة والاثر والاجماع فهو ضلالة واما احدث من الخیر ما یخالف شیئا من ذلك فلیس بمذموم وقال عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فی قیام رمضان نعمت البدعة ہذا آخر کلام الشیخ النووی فی تہذیب الاسماء واللغات وروی عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ ما راٰہ المسلمون حسنا فهو عند اللہ حسن وفی حدیث مرفوع لا یجتمع امتی علی الضلالة انتہی کلام النووی وہمچنین تقسیم بدعت مذکور است در شرح مشکوٰۃ وشرح مسلم وبخاری ودر رسالہ رد کلام فاکہانی حسن المقصد فی عمل المولد از علامہ سیوطی ودر رسالہ اثبات میلاد ملا علی قاری ودر اشباع الکلام فی اثبات مولد والقیام وغایۃ المرام فی تحقیق المولد والقیام از مولوی سید احمد شارح تحفہ محمدیہ ونیز در منتاح الزجاجہ ونہایہ جزری واز کلام امام شافعی جابجا واز کلام قرطبی وعبد الوہاب وابو محمد عبد العزیز وشیخ ابن حجر ہیثمی وکلام امام ابو شامہ وابن تیمیہ حنبلی وصاحب بہور بعد المریدین وطیبی وکلام ملا علی قاری در مرقاۃ وغیرہ وکلام شیخ عبد الحق الدہلوی وغیرہم بالجملہ از تصریحات اکابر علمای دین از علماء مذاہب اربعہ یعنے شافعی مالکی حنبلی حنفی ثابت شد کہ ہر امر دین کہ بعد از زمان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم پیدا شود آن بدعتست **قاعدہ** آنچہ از ان موافق قواعد واصول از کتاب وسنت واجماع واثر است آنرا بدعت حسنہ گویند وآنچہ مخالف آن است آنرا بدعت سیئہ نامند ونیز ثابت شد کہ امریکہ در زمان صحابہ پیدا شد بر آن ہم اطلاق بدعت کردہ میشود ومثل کلام حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ

ممنوع قطعا پس مصافحہ و معانقہ عیدین رواست و بدعت سیئہ نیست
و شاہد ما ست کہ تذکر و موعظت برائے نفع و ہدایت مردمان در جمیع
اوقات موکد و مستحب است و تعین روزے از روزہاے ہفتہ و یا
تاریخ از تاریخ ہاے سال و ماہ جائز است چنانکہ عبد اللہ ابن مسعود
رضی اللہ تعالے عنہ روز پنجشنبہ براے موعظت مقرر فرمودند و امام
بخاری در بین مسئلہ بابی علیحدہ منعقد کردہ عن ابی وائل قال کان
عبد اللہ یذکر الناس فی کل خمیس انتہی کلام ہدایت النجدین دیگر
آنکہ در فتاواے عالمگیری نقل از فتاوے تاتارخانیہ نمودہ نوشتہ
یتصدق الولی بنیۃ المیت سبعۃ ایام وان زاد فما احسنہ فان
لم یستطع فثلثۃ ایام وان لم یستطع فیوما واحدا وسنۃ ان
یتصدق مضی اللیلۃ الاولی ماتیسر وان لم یجد شیئا فلیصل
رکعتین در مصابیح گفتہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا
یاتی علی المیت اشد من اول لیلۃ فارحموا موتاکم بشیء من
الصدقۃ و فی شرح البرزخ ینبغی ان یواظب علی الصدقۃ للمیت
الی سبعۃ ایام وقیل الی اربعین فان المیت یشوق الیہ و در
شرح تحفہ محمدیہ نقل کردہ کہ روز ہفتم اہل حرمین مقرر کردہ اند براے
فاتحہ میت و انعام طعام و ایصال ثواب بدنی و مالی زیرا کہ آن روز وداع
میت است از آمد و رفت مکان خود و سندش از حدیث کہ مروی است
در شرح برزخ آوردہ روح المیت یرخص لہ فی کل لیلۃ فیجئ
بیتہ الی سبعۃ ایام ثم یاتی فی الاوقات الفاضلۃ و اہل ہند
روز چہلم براے فاتحہ مقرر کردہ اند کہ آنرا نیز در بعض روایات

مصافحہ و معانقہ

تعین ایام از ہفتہ

روز ہفتم

دین محمدی برهم میشود لاجرم بدعت حسنه نیز چیزے ثابت شد وانجا
علماے ما تفاصیل نوشته اند که ذکر آن موجب ملالت خواهد شد
حالا سبب تعیین سیوم وچهلم وسالیانه یعنے برسی مینویسم اول آنکه
چیزیکه جواز آن از شارع ثابت شد پس از تخصیص وقت در روز
حسن آن نمیرود چنانچه صاحب در المختار گفته المصافحة سنة و
لو بعد العصر والفجر كذا في تحقيق الحق المبين وهكذا في هداية النجدين
في مسائل العيدين في آخر الرسالة من مولوي تراب علي مرحوم في جواز
تعين المصافحة للعيدين فقال حلميه اصل آن در شرع ثابت است
ولپس تعین آن در وقتے خاص بسبب اندراج این وقت در اوقات
ثبوت آن اصل روا گردد زیرا که چون اصل شئ در هر اوقات مشروع
شد پس وقت معین یکے از افراد اوقات آن مطلق باشد بجهت
تحقق مطلق در افراد و باز گفته توضیحش آنکه مثلا حکمی از احکام شرع
در مطلق اوقات مشروع باشد مانند ایصال ثواب عبادات
مالی و بدنی براے نفع اموات پس تعیین آن بروز سیوم اگر
بلحاظ این باشد که میت در قرب اوقات موت بجهت ظلمت قبر
وضغطهٔ آن وتوحش وسوال ملائکه زیاده تر محتاج بوصول مثوبات
باشد پس نظر در مشروعیت اعمال خیر مانند تلاوت قرآن مجید
و ابلاغ صدقات باتعین آن درین وقت مضائقه ندارد واگر بلحاظ
آن باشد که درین روز معین اعمال خیر بجا آوردن رواست ودر
غیر آن روا نیست پس ظاهر است که این نیت باطل است
چه درین صورت تشریع جدید وتغییر حدود الهیه لازم می آیدوهو

حروف میگوید که در صورت ثبوت این روایت حالا منکرین را جاے
انکار باقی نماند و فقیر کاتب حروف چار حج کرده و یکسال بلکه زائد ازان
در مدینه طیبه اقامت ورزیده و عرس حضرت سیدنا حمزه رضی الله
تعالی عنه و رفتن کل اہل مدینه از علما و صلحا و عام و خاص و اہالیان
بچشم خود دیده و شریک شده مردمان بروز شهادت حضرت امیر
حمزه رضی الله عنه به قبر آنحضرت شهید جمع شوند و میلاد میخوانند
والطعام اطعام میکنند و فاتحه و درود و قرآن پیش قبر آن شهید میخوانند
و این جمیع تا دوسه روز باشند در جبل احد و در کتاب الجنائز مشکوة
بروایت ترمذی مذکور است وعن عبدالله بن جعفر رضی الله
تعالی عنهما قال لما جاء نعی (خبر موت) جعفر قال النبی صلی الله علیه
وسلم اصنعوا لآل جعفر طعاما فقد اتاهم ما یشغلهم
و شیخ عبدالحق نوشته که درین حدیث دلیل است بر آنکه مستحب است (اعنی پختن الطعام) خویشان
و همسایگان و دوستان را تهیه طعام در اہل میت را و در حدیث مذکور است
سابقا از تحفة الحق المبین نقل شد که زن بعد موت شوہر خود دعوت
پیغمبر صلی الله علیه وسلم مع صحابه کرام او کرد و آنحضرت و صحابه وی
بکالش رفته تناول فرمودند و شیخ عبدالحق در جامع البرکات نوشته که مدار بر نیت
است آنچه بنیت تصدق بر فقرا دہند و ثواب آن باموات رسد جز بفقیر روا نبود و آنچه
به نیت ضیافت مسلمین تیار کنند ہر که باشد غنی یا فقیر چنانچه در اعراس مشائخ در دیار
ما متعارف شده عام باشد فقرا و اغنیا را و اگر در اعراس بلفظ طعامی بروح فلان بخورانیم
نه گویند و گویند طعامی یا حاضری ساخته شده است بیائید بهتر باشد و اگر از عبارت
بروح فلان این مراد باشد ضیافتی کرده ایم بیاد ایشان ؎

روایت جامع البرکات

روز وداع میت است چنانکہ ہمین روایت شرح برزخ شاہد آنست
انتہی ملخصا و نیز در شرح تحفۂ احمدیہ نوشتہ کہ تعیین کردن چہلم برای ایصال
ثواب و اطعام طعام کہ از مدت در ہند جاریست در اہل اسلام از جملہ
تعامل ناس است و در نور الانوار نوشتہ تعامل الناس ملحق بالاجماع
و در اشباہ و نظایر نوشتہ المعروف بالعرف کالمشروط بالشرع انتہی
ملخصا و درینجا آیت فیض ہدایت وافعلوا الخیر لعلکم تفلحون یاد باشد
و نفع باقارب و مساکین ہم خیر است و شیخ عبد الحق محدث دہلوی در شرح
مشکوٰۃ نوشتہ مستحب است کہ تصدق کردہ شود بعد از رفتن میت از عالم
تا ہفت روز انتہی و در تلک عشرۃ کاملہ مؤلفہ مولوی عبد الحکیم الدہلوی
در صفحہ ۱۴ مذکور است تعیین و تقرر روز سیوم برای تعزیت برای آنست
کہ آن روز منتہی ایام تعزیت است از روز موت میت و فی السراج وہی
الی ثلثۃ ایام الخ و فی فتاوی الغرائب یستحب ان یتصدق
عن المیت الی ثلثۃ ایام و ان زاد علیہا فہو افضل و فی خزانۃ
الروایات یستحب ان یتصدق عن المیت بعدہ الی سبعۃ ایام
و مولوی عبد الحکیم دہلوی در ریاض المقاصد در صفحۂ دوازدہم مطبوعہ
نوشتہ کہ در جامع الفقہ ملا صدیق زہیری نوشتہ و فی مجموع الروایات
اگر کسے از ملک خود طعام میکند و خلق را بخوراند بے شبہہ حلال است
بہ این نیز کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بروح حضرت حمزہ رضی اللہ تعالی
عنہ روز سیوم و دہم و چہلم و روز ششماہی و سالیانہ دادہ یعنے طعام را
و صحابہ رضی اللہ عنہم نیز چنین کردہ ہر کہ ازین منکر باشد پس او رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اجماع صحابہ منکر باشد واللہ اعلم فقیر کاتب

تعیین روز چہلم

عبارت شرح مشکوٰۃ

روایت مشہور است در روز سیوم و چہلم و غیرہا

المیت ینظر دعوة تلحقه من اب او ام او ولد او صدیق فاذا لحقته کانت احب الیه من الدنیا و ما فیها این ملخص حدیث است فاما روغن و گل و بو یاندن بعد ختم قرآن روز سیوم این بی اصل محض است کذا صرح او کسانیکه قرآن خواندن نمی توانند اگر کلمهٔ طیب وغیره بخوانند و بر سبحه یا کدامی چیز دیگر از نخود وغیره شمارند لاباس به است واللہ اعلم و علمہ احکم

جواب سوال شانزدهم آنکه شخصیکه گاهے نماز ادا نکرده الا عیدین گاهے گاهے میخواند نماز جنازه بروے خواندن باید که مسلم است و یکدو بار نماز خواندنش اول دلیل اسلام اوست و در مذهب علماے حنفیه تارک صلوٰة مومن است نه کافر و هر که مومن باشد بروے نماز جنازه باید خواند و اینجا چار مسئله دانستن ضرور است **مسئله** تارک نماز فاسق است و گنهگار ما دامیکه خود را درین ترک نماز گنهگار می پندارد و همچنین صاحب کبیره و صغیره نزد حنفیه فاسق است تا وقتیکه اصرار بر گناه خود نکند و نادم و تائب باشد و آنرا کافر نباید گفت و کافر نباید دانست و فی تکمیل الایمان لعبد الحق الدهلوی بنده بارتکاب کبیره کافر نگردد و باز گفته آدمیان دو قسم اند مومن و کافر و مومن دو قسم اند مطیع و عاصی و عاصی دو قسم اند تائب و غیر تائب و فی البیضاوی فی تفسیر یومنون بالغیب و من اخل بالعمل فهو فاسق وفاقا و کافر عند الخوارج و خارج عن الایمان غیر داخل عند المعتزلة انتہے **مسئله** دوم نماز جنازه فرض کفایه است بالاجماع و منکر فرضیت آن کافر است کذا فی در المختار وغیره و تارک فرض بلا شک گنهگار است و فاعل و موذی فرض بلاشک مثاب است

یاآبعد اکلی قرآنی و فاتحہ خوانیم و ثواب آن را بروح الیشان رسانیم باکی
نمی نماید انتہی و در فتاوے اوزجندی مذکور است وقتیکہ وفات
یافت ابراہیم پسر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس بروز سیوم یک
اعرابی چند خرما و نان جوین و شیر ناقہ شتر مادہ آورد و بپیش رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم بنہاد و او را پس خواند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پنج
آیت و سورہ اخلاص سہ بار و خواند فاتحہ و دست برداشت برائے دعا
وگفت کہ خدایا ثواب این بابراہیم پسر من برسد وگفت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ابوذر غفاری را کہ تقسیم کند آن چیزہاے فاتحہ کردہ را بحاضرین
و فقیر این روایت را باختلاف الفاظ دیدہ و در کتب و رسائل متعددہ ملاحظہ
کردہ در کتابے دیدہ فقرء النبی صلی اللہ علیہ وسلم الفاتحۃ مرۃ
وسورۃ الاخلاص ثلث مرات وقرء اللھم صل علی محمد انت
لہ اھل وھولہ اھل و درین روایت ذکر پنج آیت نیست و درود
شریف را زیادہ کردہ و در بعضے رسائل وعن ابی الدرداء نوشتہ
واللہ اعلم وعلمہ احکم **حال فقیر خلاصہ جواب** می نویسد
چونکہ در سیوم و چہارم و ہفتم و دہم و بستم و چہلم و ششماہی و سالیانہ ایصال
نفع بخلق و اقران با طعام طعام و ایصال نفع است بمیت با ایصال ثواب
مالی و بدنی و در وے تعامل ناس و اتفاق مسلمین است از مدت پس
او را از مستحبات دین و بدعات حسنہ باید دانست و وجہ بودن او بدعت
حسنہ محض تعیین روز و ماہ و سال است در بعض آن ورنہ او ملحق بسنت
باید دانست واللہ اعلم وعلمہ احکم وفی خزانۃ الروایات عن ابن عباس
رضی اللہ تعالی عنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

روایت فتاوی اوزجندی

حال فقیر خلاصہ جواب

خزانۃ الروایات

ونوع وصفتوقد رکذ کیلا لاینقیض ولاینبسط الخ والتفصیل
فی سائر کتب الفقه **جواب** ص ط سوال هشتدهم آنکه خطبه جمعه نزد ابی
حنیفه بغیر عربی نیز جائز است بهرزبانیکه باشد در شرح سفر السعادت
در بیان خطبه جمعه در صفحه ۲۶۷ مطبوعه کلکته مذکور است افضل آنست
که خطبه بزبان عربی باشد ونزد ابو حنیفه بغیر عربی نیز جائز است بهر
زبانیکه باشد وبعض گفته اند از غیر عربی جز لفارسی روا نباشد واین اختلاف
فرع اختلاف است که میان وی وصاحبین در قرائت قران است
وآن در کتب مسطور است وگفته اند که وی در آخر رجوع کرد بقولهما وهو
الصحیح وعلیه المعول انتهت عبارته وهکذا رایت فی الهدایة والعالمگیریة
ناقلا عن الهدایة وهکذا رایت فی التفسیر الاحمدی فی آخر سورة الشعراء وفی
منح الغفار والدر المختار وقاضیخان وکتاب رحمة الامة فی اختلاف الائمة
والسراجیة والمجموعة الخانیة وغیرها من الکتب الحاضرة عندی الا در
قاضیخان ورحمة الامة فی اختلاف الائمة وسراجیه حال رجوع امام اعظم
سوی قول صاحبین ننوشته ودر در مختار اولا نوشته من بعد از سوال عینی
عینی وتاتارخانیه گفته که صاحبین بقول امام رجوع کرده اند نه امام بقول
صاحبین رجوع کرده واکثر ناظرین ازین امر غافل اند پس تو یاد دار و
آگاه باش پس شروع نماز ولبیک وبسم الله عند الذبح وقرائت
نماز وقنوت وتشهد وتسبیح وخطبه وغیرها در غیر عربی یعنی در فارسی وحبشی
وغیرهم درست است الا بعذر نزد صاحبین ولبغیر عذر نزد امام اعظم
امام این مسئله خالی از تردد نیست نزد فقیر بدون عذر حنفیه را جرأت بران
نباید کرد احتیاطا فاما بعد ادای ما وجب خطبه بعربی چند کلمات وعظ وترهیب وترغیب

مسئلہ سوم آنکہ شرط نماز جنازہ شش است یا نہ کذا فی المعتبرات وشرط اعظم اسلام میت است کذا فی الدر المختار وشرح المشکوٰۃ وکشف الغطا عما لزم للموتی وغیرہا وفی الطحطاوی الشرط ستۃ اسلام المیت اما بنفسہ او باسلام احد ابویہ او تبعیۃ الدار **مسئلہ** چہارم آنکہ نماز گذاردہ شود بر ہر بر و فاجر کذا فی الحدیث والفقہ وفی بعض حواشی الہدایہ وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم صلوا علی کل بر و فاجر وبر این است عمل است ... وھو الحق والحق احق ان یتبع واللہ الموفق والخبیر العلیم داین نقل جواب است کہ فقیر در سنہ ہجری ۲۲ شوال نوشتہ بود سوال ہفتم **جواب** در اوائل فصول روپیہ بکاشتکاران دادہ وعدہ گرفت کہ ہر گاہ ابتداء غلہ بہر نرخ کہ فروخت خواہد شد بہمان نرخ خواہم گرفت این قسم از بیع سلم است اینطور بیع سلم درست نیست بلکہ وقت دادن روپیہ از کاشتکاران نرخ مقرر کنند کہ بدین ابتقدر غلہ بعوض این روپیہ خواہم گرفت ورنہ حرام است کذا فی نافع خریداران صفحہ ۱۵ از کتب الفقہ مشہور عند الفقہا ودر خزانۃ الروایات شروط صحت سلم ہفت بیان کردہ منجملہ آن گفتہ الرابع اعلام قدر مسلم فیہ انتہی کذا او فقیہ ودر فتاوے بر ہنہ گفتہ واز جملہ شروط سلم بیان قدر اوست وفی جامع الرموز وشروطہ بیان جنسہ ونوعہ وصفتہ وقدرہ واجلہ وبیان رأس المال وبیان مکان الیفاء مسلم فیہ وہکذا فی الدر المختار قال شروطہ بیان جنس

وفی خصومۃ الحیوانات انہ سبحانہ وتعالیٰ یقتص للشاۃ الجماء من القرناء ثم یقول لھما کونی ترابا وحینئذ یقول الکافر والظالم الفاجر یالیتنی کنت ترابا انتہے وشیخ عبد الحق محدث دہلوی در شرح مشکوٰۃ در باب حساب وقصاص ومیزان در صفحہ ۴۲ مطبوعہ کلکتہ نوشتہ وقصاص عمل کردن است باشخص مانند آنچہ کردہ چنانچہ کشتن عوض کشتن وجراحت عوض جراحت وزدن عوض زدن فردائے قیامت وہر کہ ظلم بکسے چیزے کردہ او را آزار اگرچہ خورد کمسی باشد قصاص آن از وے بستانند اگرچہ مکلف نباشد چنانکہ حیوانات واطفال وجمیع حیوانات برائے این مصلحت برانگیزند چنانکہ گوسفند شاخدار کہ ناشاخدار را زدہ وآزردہ باشد قصاص از وے گیرند انتہے الکلام بلفظہ صفحہ ۴۳

جواب

سوال بستم آنکہ نکاح کردن در ماہ شوال بلاشبہہ صحیح است بلکہ مسنون موجب یمن وبرکت وفلاح است در دارین وآنچہ عوام کالانعام آنرا مکروہ پندارند ونحس شوم می شمارند پس از رسوم جاہلیت است مردکیست کہ دریکسال در ماہ شوال المکرم طاعون آمدہ بود ازانجہت اکثر عروسان بیوہ شدند وبیشتر خانہا ویران گشتند پس اہل جاہلیت تزویج را دران ماہ منحوس دانستند وبرائے ابطال عقائد ایشان حضرت ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمودند کہ تزویج نمودند مرا رسولخدا صلی اللہ علیہ وسلم در شہر شوال وصحبت نمودند بامن در ماہ شوال پس کسے زوجہ نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محبوب و

ومسائل ضروریہ مثل مسئلہ فطرہ وقربانی وغیرہا بہرزبانیکہ باشد برلے
افہام مخاطبین اگراحیانًا باشد برمنبرگفتہ شود این راضلالت وسئیہ گفتن
نشاید کہ این مثل وعظ وتفسیر اعجام قرآن وجمع وترتیب کتب دینیہ
بفارسی والسنۂ دیگر وغیرہاست وچون اینہمہ رواست باجماع امت برائے
ہدایت وآسانی امت آن ہم روا باشد بالخصوص چون ماوجب خطبہ در
عبارت عربی اداشد واللہ اعلم وعلمہ اتم وفقیر جواب این مسئلہ سابقا
نیز در ۱۲۷۲ ہجری ذیلحجہ نوشتہ بود حضرت پیر ومرشد من حضرت احمد
سعیدؒ ابن حضرت ابوسعید المجددی النقشبندی الفاروقی الدہلوی
ثم المدنی ودیگر علمائے ہند موافق فتوائے فقیر دستخط فرمودہ بودند
نقل دستخط حضرت پیر ومرشد خود بتبرکا مینمایم خطبہ نزد امام اعظمؒ عبارت
از حمد وثنا است پس اگر خطبہ بقدر حمد وثنا بعبارت عربی خواند بعد
ازان احکام یا وعظ ونصایح بعبارت فارسی بیان ساخت جائز است
واگر تمام خطبہ در زبان فارسی یا غیر آن سوائے عربی بخواند نزد
صاحبینؒ جائز نیست وامام اعظمؒ نیز بقول صاحبینؒ رجوع فرمودہ
ہکذا فی الہدایہ انتہی کلامہ الشریف قدس اسرارہ **جواب**
سوال نوزدہم در باب عذاب وحساب قصاص جن وانس مخصوص
نیستند بلکہ در حیوانات ہم قصاص وحساب خواہد شد ملاعلی
قاری در شرح فقہ اکبر حضرت امام اعظمؒ تحریر فرمایند والقصاص
فیما بین الخصوم یوم القیمۃ حق فان لم یکن الحسنات
طرح السیئات علیہم جائز حق این عبارت متن است
ودر شرح نوشتہ ثم ہذا فی حق العباد وقد ورد

جواب ۱۹

لازم آمد پس روزہ رمضان بست نہ اداشد پس صادق آمد
قول نقیہہ ہندی شعر تیس روزہ نیت تیس ہوتے اونتیس تو وے
اونتیس ہو وفی خلاصۃ الفتاوے اذا صام اہل مصر شہر رمضان
علی غیر رؤیۃ ثمانیۃ وعشرین یوما ثم رؤا ہلال شوال
ان عدوا شعبان لرؤیتہ ثلثین یوما ولم یروا ہلال رمضان
یصوموا یوما واحدا وان صاموا تسعا وعشرین یوما ثم
رؤا ہلال شوال لاقضاء علیہم جواب ص ۲۴ سوال
بست وچارم آنکہ در جواب سوال ششم تحقیق ما اہل بہ لغیر اللہ نوشتہ ام
کہ اہلال ورفع صوت وتسمیہ لغیر اللہ قبل الذبح معتبر نیست در حرام ہما نست
کہ عند الذبح بروے نام غیر خدا گرفتہ باشند یعنے بنام غیر خدا لتقربا
لغیر اللہ ذبح کردہ باشند واراقت دم برائے تعظیم غیر خدا باشد
پس اگر جانورے راکسے بنام غیر خدا نامزد کردہ کسے دیگر را
للہ بخشید این ہبہ وتملیک او جائز شد چراکہ این ایثار مال است
للہ برائے ایصال ثواب بشخصے وغرض واہب ذبح او ہم نیست
وآنجا نور از ان آنکس شد کہ او را این واہب بخشید پس اینکس
مالک آن جانور شد ہر چہ خواہد بکند پس اگر کسے دیگر از وے
خرید کندہ بہر طوریکہ خواہد دران تصرف بسبب شرا آن ثمن خود
کند بخورد یا کسے را بدہد زندہ یا ذبح کردہ تقسیم کند کذا یستفاد من
تحریر مولوی محمد معین لکھنوی المرحوم فی جواب ما اہل بہ لغیر اللہ
ومن کلام غیرہ من المحللین واللہ اعلم وعلمہ احکم جواب ص ۲۵ سوال
بست پنجم نیز ہمین جواب سوال ششم وسوال بست چارم است

الی الفقیر یسکن فیھا و یصلی فیھا لان المساجد قد کثرت
والشفقة بین الناس قد قلت۔ و یکے از علامات قیامت کثرت
مساجد و قلت مصلیان است **مسئلہ** ۲ و اگر یک مسجد محلہ
گنجایش اہل محلہ ندارد و بیتے کہ بہ پہلوے مسجد است از مالکش خریدہ
و توسیع مسجد باید کرد گو بکراہت بدہد کذا فی المضمرات والسراجیہ ناقلا
عن فتاوے ائمہ سمرقند **مسئلہ** ۳ و مسجد یکہ بنا کردہ شود براے
مباہات و در ریا و سمعہ یا از مال غیر طیب یا براے غرضی سواے
خوشنودی خدا آنکہ منظور نظر بانی مسجد فقط ویرانی مسجد دیگر از ان
محلہ باشد یا ایذا رسانی مومنین باشد پس آن مسجد سزاوار تر است
بودن وے مثل مسجد ضرار و بیان مسجد ضرار می آید و شرکت اخراجات
و بنا کردنش موجب ثواب نہ قال اللہ تعالی شانہ در سورة التوبہ
والذین اتخذوا مسجدا ضرارا و کفرا و تفریقا بین المومنین
یعنی آنانکہ از ظالمان و مہبط العملان و منافقان کسانی ہستند کہ بنا
نہادند مسجد ضرار یعنے مسجد قبا را کہ در حوالی مدینہ طیبہ بود براے ضرر
رسانیدن مومنان براے تقویت کفر کہ در دل دارند و براے
جدائی افگندن در مسلمانان کذا فی الحسینی و فی خزانۃ الروایات ناقلا عن
المدارک قال اللہ تعالی شانہ والذین اتخذوا مسجدا ضرارا و
کفرا و تفریقا بین المومنین الخ پس بعد تعمیر گفت پیغمبر ما صلی اللہ علیہ
وسلم چند کسانرا مثل وحشی و معن بن عدی و غیر ہما را کہ بروید بسوے
این مسجد کہ ظالم اند اہل آن مسجد پس بیفگنید و بسوزید آنرا پس چنین
کردند و گشت آن موضع کناسہ یعنی مقام خاشاک و خاک وہ افگندن

یعنے این جانور داخل ما اہل بہ لغیر اللہ نیست و حرام نشد چراکہ
اہلال قبل الذبح معتبر نیست و ہر کہ بطریق ہبہ چیزے از شخصے
یابد مالک اوست واختیار است او را التصرف بملک خود فاما اگر
شقی بخورد بہتر است و این نثار کردن فعل جہال است ولغو است
آنرا تاثیری در حلت و حرمت آن نیست واللہ اعلم وعلمہ احکم جواب
سوال بست ششم آنکہ تعمیر مسجد و بناے آن بہ از ین حسنہ نیست
قال اللہ تعالیٰ انما یعمر مساجد اللہ من اٰمن باللہ والیوم الاخر
الآیۃ قولہ مہتدین فی التوبۃ وقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال
اللہ تعالےٰ ان بیوتی فی ارض اللہ المساجد وان زواری فیہا
عمارہا فطوبیٰ لعبد تطہر فی بیتہ ثم زارنی فی بیتی فحق علی
المزور ان یکرم زائرہ وقال صلے اللہ علیہ وسلم من الف
المساجد الفہ اللہ وقال صلی اللہ علیہ وسلم اذا رأیتم الرجل
یعتاد المساجد فاشہدوا لہ بالایمان وعن انس رضے اللہ تعالیٰ
عنہ من اسرج سراجا فی المسجد لم تزل الملئکۃ وحملۃ العرش
تستغفر لہ مادام فی ذلک المسجد ضوئہ کذا فی البیضاوی والکشاف
مسئلہ اما ساختن مسجد قریب مسجد باوجود گنجائش اہل محلہ دران
در عیدین وجمعہ گو خالصاللہ باشد ترکش اولی است خصوصا وقتیکہ در محلہ
مسکینی باشد کہ خانہ ندارد زیراکہ درینصورت دادن زمین بان
مسکین افضل است از بناے مسجد بسبب عدم ضرورت بناے مسجد
وفی جواہر الفتاوے اراد احد ان یبنی مسجدا فی محلۃ ذات
مسجد وفیہا فقیر لیس لہ مسکن فالافضل ان یدفعہا

الی الفقیر لیسکن فیها ویصلی فیها لان المساجد قد کثرت
والشفقة بین الناس قد قلت۔ و یکے از علامات قیامت کثرت
مساجد و قلت مصلیان است **مسئلہ** ۲ واگر یک مسجد بحلہ
گنجایش اہل محلہ ندارد بیتے کہ بہ پہلوے مسجد است از مالکش خرید
و توسیع مسجد باید کرد گو بکراہت بود۔ کذا فی المضمرات والسراجیہ ناقلا
عن فتاوے ائمہ سمرقند **مسئلہ** ۳ و مسجدیکہ بنا کردہ شود براے
مباہات و ریا و سمعہ یا از مال غیر طیب یا براے غرضی سواے
خوشنودی خدا آنکہ منظور نظر بانی مسجد فقط ویرانی مسجد دیگر از آن
محلہ باشد یا ایذا رسانی مؤمنین باشد پس آن مسجد سزاوار ترات
بودن و سے مثل مسجد ضرار و بیان مسجد ضرار می آید و شرکت اخراجات
و بنایش موجب ثواب نہ قال اللہ تعالی شانہ در سورۃ التوبۃ
والذین اتخذوا مسجدا ضرارا وکفرا وتفریقا بین المؤمنین الخ
یعنی آنست کہ از ظالمان و مہبط العملان و منافقان کسانی ہستند کہ بنا
نہادند مسجد ضرار یعنے مسجد قبا را کہ در حوالی مدینہ طیبہ بود براے ضرر
رسانیدن مؤمنان براے تقویت کفر کہ در دل دارند و براے
جدائی افکندن در مسلمانان کذا فی الحسینی وفی خزانۃ الروایات ناقلا عن
المدارک قال اللہ تعالی شانہ والذین اتخذوا مسجدا ضرارا و
کفرا و تفریقا بین المومنین الخ پس بعد تعمیر گفت پیغمبر ما صلی اللہ علیہ
وسلم چند کسانرا مثل وحشی و معن بن عدی وغیر ہما را کہ بروید بسوے
این مسجد کہ ظالم اند اہل آن مسجد پس بیفکنید و بسوزید آنرا ہمچنین
کردند و گشت آن موضع کناسہ یعنی مقام خاشاک و خاکروبہ افگندن

یعنے این جانور داخل ما اہل بہ لغیر اللہ نیست و حرام نشد چراکہ اہلال قبل الذبح معتبر نیست و ہر کہ بطریق ہبہ چیزے از شخصے یابد مالک اوست و اختیار است او را التصرف بملک خود فاما اگر ستقی بخورد بہتر است و این نثار کردن فعل جہال است و لغو است آنرا تاثیری در حلت و حرمت آن نیست واللہ اعلم وعلمہ احکم

جواب

سوال بست و ششم آنکہ تعمیر مسجد و بناے آن بہ از ین حسنہ نیست قال اللہ تعالیٰ انما یعمر مساجد اللہ من آمن باللہ والیوم الاخر الی قولہ مہتدین فی التوبۃ وقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالے ان بیوتی فی ارضی المساجد وان زوارہا فیہا عمارہا فطوبی لعبد تطہر فی بیتہ ثم زارنی فی بیتی فحق علی المزور ان یکرم زائرہ وقال صلے اللہ علیہ وسلم من الف المساجد الفہ اللہ وقال صلی اللہ علیہ وسلم اذا رأیتم الرجل یعتاد المساجد فاشہدوا لہ بالایمان وعن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ من اسرج سراجا فی المسجد لم تزل الملئکۃ وحملۃ العرش تستغفر لہ مادام فی ذلک المسجد ضوئہ کذا فی البیضاوی والکشاف

مسئلہ اما ساختن مسجد قریب مسجد باوجود گنجائش اہل محلہ در ان روز عیدین وجمعہ گو خالصاللہ باشد ترک اولی است خصوصا وقتیکہ در محلہ مسکینی باشد کہ خانہ ندارد زیراکہ درینصورت دادن زمین بآن مسکین افضل است از بناے مسجد بسبب عدم ضرورت بناے مسجد وفی جواہر الفتاوے اراد احد ان یبنی مسجدا فی محلۃ ذات مسجد وفیہا فقیر لیس لہ مسکن فالافضل ان یدفعہا

ثلثة قروء پس کسیکه بمیرد شوہر وے عدت وے انتظار وے
برای نکاح ثانی چار ماه وده روز مقرر شد وبرای حامله عدت تا وضع حمل آن وبرای
مطلقه سه حیض نزد امام اعظم یا سه طهر نزد امام شافعی تا ۳ ماه مقرر شد
چون امور دینیه محض نقلیه اند مارا حاجت بیان دلیل عقلی نیست چنانکه
صاحب طحطاوی محشی در المختار در بیان وجه تشریع انتظار سه حیض تحت
قول در المختار لتعرف براءة الرحم نوشته والمعنى انه انما شرعت
الحيضة الاولى ليظهر بذلك حال الرحم هل فيه حمل اولا
وهذا بيان الحكمة والا فالدليل الكتاب والسنة باینهمه امام
ما حضرت امام اعظم رحمة الله علیه وقدست اسرارهم اکثر مسائل دینیه را بعد بیان
دلیل نقلی از کتاب وسنت سبرهن ومزین بدلیل عقلی میفرمودند وچون
نباشد که سراج امت نبویه بودند وہمچنین صاحب ہدایه مسائل دینیه
را مزین بدلائل نقلیه وعقلیه فرموده وکذالک اکثر علمای لیس برما قدری از بیان
حکمت ووجه اختلاف عدت مطلقه ومتوفات عنها زوجها لازم آمد مختصر ابتحریری آرم
حکمت چار ماه وده روز فلما حکمت در اربعة اشهر وعشر احنین نوشته اند که در احادیث وارد شده که خلقت ولد
در چار ماه تمام میشود واحتیاطا ده روز بروے زائد کردند تا آنکه بخوبی ظاهر شود ولد در بطن
مادر خود ونیز بتجربه معلوم شد که جنین در رحم مادر حرکت آغاز میکند در سه ماه اگر مذکر باشد ودر چار ماه
اگر انثی باشد پس احتیاطا منتهای ہر دو عدت یعنی چار ماه اختیار کردند برای انتظار وده روز بروے
زائد کردند احتیاطا چرا که گاہی در مبادی حرکت جنین ضعیف وکمتر میباشد پس بخوبی محسوس
ومدرک نمی شود ہکذا رأیت فی کتب الحاضرة عندی من التفسیر الاحمدی والبیضاوی والکشاف
والزاهدی والمضمرات والمحیط والہدایة وشروحها والدر المختار وحواشیها وبطریق
مشتے نمونه از خرواری عبارت مضمرات که ناقل از محیط است مینویسم

وقرء بلہ اہل مدینہ تا اینجا در بیضاوی و تفسیر حسینی و مدارک وغیرہ نیز
مرقوم است **ف** پس ہر مسجدیکہ بنا ایش محض براے مباہات یا ریا
یا سمعہ یا براے غرضی بحصولے خوشنودی خدا تعالیٰ باشد یا آنکہ مال غیر طیب
باشد فہو الاحق بمسجد الضرار پس آن سزاوار تر است ببودن او مثل مسجد
ضرار یعنے مسجد قبا کہ در قول او تعالے مذکور است والذین اتخذوا
مسجدا ضرارا انتہے کلام المدارک حضرت مولانای روم در مثنوی
خود فرمودہ **شعر** پس نبی فرمود کان را بر کنید * مطرح خاشاک و خاکستر
کنید * **مسئلہ** حقوق مسجد جدید بعد التعمیر اگر مخالصا لوجہ اللہ باشد
پس حقوق وے ابعد از حقوق مسجد قدیم است تا آنکہ نماز در مسجد
قدیم باید خواند گو در مسجد جدید جماعت کثیر باشد کما یفہم من فتاوے
السراجیہ رجل فی محلتہ مسجدان فانہ یصلی فی اقدمہما بناءً
فان کان سواءً فی البناء ففی اقربہما بابا من بیتہ ولیس لہ ان
یترک الاقرب ویذہب الی الابعد لکثرۃ جماعۃ انتہے واللہ
اعلم وعلمہ احکم **جواب ۲۷** بست و ہفتم آنکہ اقسام عدت چند
ہستند چون سائل فقط از عدت مطلقہ و عدت آن زن کہ شوہرش بمیرد
و سبب اختلاف عدتین پرسید لیکن مارا اعراض از اقسام عدت باید
کرد و سبب ہمین دو عدت بیان باید کرد و قال اللہ تعالیٰ در بقر بعد ثلث والذین
یتوفون منکم ویذرون ازواجا یتربصن بانفسہن اربعۃ اشہر و
عشرا و در سورہ طلاق فرمودہ واللائی یئسن من المحیض تا قولہ
واولات الاحمال اجلہن ان یضعن حملہن و نیز فرمودہ در
بارہ ۱۲ رکوع پارہ دوم از سورہ بقرہ والمطلقات یتربصن بانفسہن

در قصهٔ موسیٰ و خضر معلوم شد که خضر سه بار عذر موسیٰ قبول فرمود و بعد از عذر سوم قبول نفرمود پس اینجا نیز انتظار سه حیض مشروع شد تا بعد تکرار حیض و تیقن براءة رحم از ولد حکم جواز نکاح ثانی مر این مطلقه را داده شود و نیز چون حامله گاهی هم حیض می آرد پس احتیاطاً انتظار سه حیض مشروع شد چرا که عدد ثلث اول اعداد کثیر است بخلاف اثنین چرا که او عدد کثیر نیست نزدیک بعض با آنکه آن عدد اثنین عدد کثیر نیست لهذا عدد ثلث را که اول اعداد کثیر است اختیار کردند تا بحکم الاثاکرر تقرر بعنوان شایسته علم براءة رحم شود از جنین هکذا حرر شیخ عبد الرحمن ناقلاً عن الکافی والنهایة مکتوبة علی حاشیة مختار الفتاوی عندی هکذا فی الکافی الحیضة الاولی لتعرف فراغ الرحم والثانیة لحرمة النکاح فرقا بینه وبین الاستبراء والثالثة لفضیلة الحریة ولو اکتفیناه بواحدة لم یحصل هذه المقاصد قال عبد الرحمن وفیه لزوم الدور کما لا یخفی اذ وجود الثالث فی الحرة اذن صار الاجل الثانیة فی الامة لوجود الثلثة فی الحرة فالاولی ان یقال فی تعلیل الثلثة ان هذا العدد معتبر فی ابلاء الاعذار کما قصة موسیٰ وخضر علیهما السلام فاعتبروا فی ابلاء فراغ الرحم لان من الجائز ان تری الحامل الحیض کما هو مذهب الخصم وهو الامام الشافعی رحمة الله علیه فلا یتیقن بالحیضة الواحدة ببراءة الرحم فقدر الثلثة لانها اول الاعداد الکثیرة بخلاف الاثنین لانه لیس بعدد عند بعضهم او لانه لیس بکثیر والله اعلم انتهی تقریر الشیخ عبد الرحمن فی حاشیة مختار الفتاوی

جواب ۲۸ سوال بست و هشتم آنکه آنچه در فهم فقیر از سوال آمده آنست که سائل سوال میکند که زن زید حامله بود و در عین حمل آن زن زید وفات یافت پس عدت تا وضع حمل قرار دهند یا همان

ثم قيل الحكمة في عدة الوفات لان من الجائز وجود العلوق عقيب الوطى ثم المنى يبقى اربعين يوما نطفة ثم اربعين يوما علقة ثم اربعين مضغة ثم ينشى الله تعالى خلقا اخر بالاحيا ثم من الجائز ان يكون ضعيفا فزاد الشرع عشرة ليظهر الامر فبعد ذلك ان كان في بطنها ولد يظهر ويتحرك والا يحكم الشرع بانقضائها

فاما حكمت در تشريع ثلثة قروء آنست که وجه مشروعيت انتظار حيض آنست که وقتيکه زن حامله می شود حيض بند ميشود پس اگر حيض آمد معلوم شد که حامله نيست پس اگر بعد انقضاے عدت يقين شود که حامله نيست پس اين مطلقه را اختيار است در نکاح کردن خود با شوهر ديگر واگر حامله باشد انتظار کردنش بايد تا وضع حمل كما نص الشارع پس معلوم شد که انتظار کردن مطلقه ثلثه قروء محض براے معرفت آنست که رحم وے خالی است از جنين يا نه چراکه اگر انتظار ثلثه قروء کرده نشود پس احتمال شود که اين ولد کيست واشتباه در نسب واقع شود پس لازم آمد بر مطلقه انتظار ۳ حيض لتعرف براءة الرحم كذا قالوا باقی ماند آنکه اگر مقصد فقط معرفت براءة رحم است از جنين پس لازم می آيد اکتفا بر انتظار يک حيض در يکماه ميکردند حاجت ثلثه قروء نيست كما في الاشباه وميگويند صاحب مختار الفتاوے وسرخسی وغيرهما که اين انتظار ثلثه قروء احتياط محض براے رفع اشتباه نسب است چراکه جائز وممکن است وتجربه آمده که حامله گاهے نيز حيض می آرد پس اگر بر يک حيض اکتفا ورزيده شود تيقن براءة رحم از ولد حاصل نميشود پس بقدر سه ماه لتاكد فراغ الرحم چراکه عدد ثلث در شرع اکثر جا معتبر است چنانچه در

۴۰ نطفه
۴۰ علقه
۴۰ مضغه
۱۲۰ روز شد
يعنی ۴ ماه
۱۰ روز

السوال الاول
الجواب

دَ اقوال العلماء **السوال الاول** شخصے زاد وراحلہ بسیار دارد و پدرش منع میکند آنکس حج را در تاخیر اندازد یا فی الفور بکند **الجواب** اگر حج فرض است و پدر محتاج خدمت پسر نیست برود قال صاحب در المختار

فی اخر باب الهدی فی فروع المسائل حج الغنی افضل من حج الفقیر وحج الفرض اولی من طاعة الوالدین بخلاف النفل مگر آنکہ پسر حسین وخوبصورت باشد پس پدر را میرسد کہ تا بر آمدن ریش او را منع کند وہمچنین حکم است برائے خروج برائے طالب العلم قال صاحب درالمختار فی اول کتاب الحج ناقلا عن النوازل لو کان الابن صبیحا فللاب منعه حتی یلتحی در بحرالرائق گفتہ کہ باک نیست بخروج برائے طالب العلم بلا اذن والدین واین عقوق نیست وبقوے آنگاہ کہ ملتحی باشد واگر صبیح بود پدر را ست کہ او را منع کند وبحج نرود مگر چون پدر بے نیاز بود قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما من رجل نظر الی والدین نظر رحمة الا کان لہ بھا حجة مقبولة قیل یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وان نظر الیه فی الیوم مائة مرة قال وان نظر الیه فی الیوم مائة مرة و پدر نباید بجہاد مگر باذن والدین واگر یکے اذن کند نہ دیگر کہ این فرض عین است وآن فرض کفایہ و پدر پدر و مادر مادر چون پدر و مادر ہست انتہی و در ذخیرہ گفتہ اگر والدین فقیر باشند ونفقہ ایشان برین بود نرود و اگر نبود کہ بے اذن تجارت وحج وعمرہ رود الا بسفر یکہ دران خوف ہلاک بود نرود ابو داؤد **السوال الثانی** بلاد ہند در زمان حکومت نصاری دار الحرب ہستند یا نہ و دران اقامت

السوال الثانی

عدت وفات اربعہ اشہر وعشر اقرار دہند جواب ش آنست کہ عدت آن تا وضع حمل است وفی مختار الفتاوے اما عدۃ الحامل فان تضع حملہا فی سائر وجوہ الفراق والوفاۃ ایضا انتہے وفی الدر المختار والحامل مطلقا عدتہا وضع حملہا قولہ مطلقا قال الطحطاوی اے سواء کان المرأۃ حرۃ او مملوکتہ او مدبرۃ او ام ولد او مکاتبہ او مستسعاۃ مسلمۃ او کتابیۃ وسواء کانت عن طلاق او وفاۃ او متارکتہ او وطی شبہتہ وسواء کان الحمل ثابت النسب اولا ویتصور ذلک فیما اذا تزوج حاملا بالزنا انتہے وفی التفسیر الاحمدی ملخصا قال ابن مسعود ان کان متوفی عنہا الزوج حاملۃ عدتہا وضع الحمل لا التربص باربعۃ اشہر وعشر وعن علیؓ وابن عباسؓ انہا تعتد بابعد الاجلین احتیاطا ان کان وضع الحمل عن قریب بحیث یکون قبل اربعۃ اشہر وعشرۃ کا عدتہا اربعہ اشہر وعشر وان کان وضع الحمل عن بعید بحیث یکون بعد اربعہ اشہر وعشرۃ کانت عدتہا وضع الحمل عملا بالآیتین اے آیۃ الوفات وآیۃ الحمل واللہ اعلم وعلمہ احکم والتفصیل فی کتب التفاسیر والاحادیث والفقہ ھہنا کثیر طویل فاللہ الہادی والیہ المعادی والحمد للہ اولا واخرا وصلی اللہ علی سیدنا محمد سید الاولین والاخرین وعلی الہ وصحبہ وتابعیہ ومحبیہ الی یوم الدین اللہم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ فنعم المولی ونعم النصیر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم فقط

الاستفتا مسائل اثنا عشر ما قولکم رحمکم اللہ فی ہذہ المسائل بینوا مستندۃ بالقرآن والحدیث والفقہ

بسبب جاری بودن احکام اسلام درو سے پس تا وقتیکه چیزے
هم از اسلام در وے باقی خواهد ماند دار الاسلام خواهد ماند ترجیحا
لجانب الاسلام ونیز بسبب آنکه در اصول ثابت شد که حکمیکه
بعلتے ثابت شود پس تا وقتیکه چیزے از اثر علت باقی ماند آن حکم
باقی خواهد ماند وذکر شیخ الاسلام فی شرح الاصل ان دار الاسلام
لا تصیر دار الحرب اذا بقی شیء من احکام الاسلام وان زال
غلبة اهل الاسلام و در ملتقط (نام کتاب) آورده این بلاد که در دست کفار هستند
بلا شک بلاد اسلام هستند نه بلاد حرب زیرا که این بلاد دست ناخم بلاد
حرب نیستند وازان جهت که همه احکام کفر ورد جاری نمیکنند بلکه قاضیان
ومفتیان صاحب اسلام درو موجود هستند وبادشاهان اطاعت شان
بضرورت مسلمانان میکنند وان کان غیر ضرورة فلذلک وهر شهریکه
دران والی مسلم از جانب کفار باشد جائز است درو اقامت جمعه وعیدین
وگرفتن خراج وتقلید قاضیان وتزویج ایامی واین همه برائے غلبه مسلم
است برایشان واما طاعة الکفرة فذلک موادعة ومخادعة
وهر بلدیکه برو غلبه حاکمان ووالیان کفار باشد جائز است درو جمعه وعیدین
ویصیر القاضی قاضیا بتراضی المسلمین ویجب علیهم ان یلتمسوا
والیا انتهے ترجمه عبارة الملتقط ومن اراد زیادة تحقیق
فی هذه المسئلة فلیرجع الی فصول الاحکام فی اصول الا
حکام المعروف بفصول العمادی من مؤلفات الامام الاکرم
ابی الفتح بن عبد الجلیل المرغینانی تغمده الله بغفرانه باسخلة
در گفتن تمام ضد دار الحرب تأمل باید کرد ودر اقامت وے اختیار

الجواب اختلاف کرده هستند مقتدایان دین ما که دار الاسلام کی دار الحرب میگردد حضرت امام اعظم کوفی رحمة الله علیه فرمودند بسه شرط یکی آنکه همه احکام شرک در انجا جاری باشند دوم آنکه متصل باشد دار الاسلام بدار الحرب باین گونه که در میان وی و درمیان دار الحرب بلد مسلمین نباشد سوم آنکه دران بلد هیچ از مسلم و ذمی بنفس خود در امان نباشد کذا فی السیر الکبیر وفی فتاوی قاضیخان قال صاحب در المختار فی آخر باب المستامن لا تصیر دار الاسلام دار حرب الا بامور ثلثة باجراء احکام الشرک و باتصالها بدار الحرب وان لا یبقی فیها مسلم ولا ذمی امنا بامان الاول علی نفسه و دار الحرب تصیر دار الاسلام باجراء احکام اهل الاسلام فیها کجمعة و عید وان بقی فیها کافر اصلی وان لم تتصل بدار الاسلام و حضرت امام ابو یوسف و محمد فرمودند که چون احکام شرک در دار الاسلام جاری شدند پس آن بلد دار الحرب شد خواه متصل بدار الحرب باشد یا نه و خواه در آن مسلم و یا ذمی بنفس خود در امان باشد یا نه و ایشان میفرمایند ما اجماع کرده هستیم برینکه دار الحرب دار الاسلام میگردد باجرای احکام اهل اسلام دران اگرچه دروی کافر اصلی باقی ماند و متصل بدار الاسلام نباشد پس همچنین واجب است که دار الاسلام دار الحرب گردد وقتیکه درو احکام شرک جاری شوند اگرچه درو مسلم یا ذمی در امن نفس خود باشد یا درمیان او و دار الاسلام باشد کذا فی المنشور للسید الامام ناصر الدین وفیه ایضاً این بلاد دار الاسلام هستند

کاسنان المشط واگر یکے را معیت مہاجران دست ندار د خود ہجرت
را نگذار د و سوافق من جد فوجد دائما درتکاپوئے ہجرت باشد
یا متوکلا علی اللہ ہجرت کنند قال اللہ تعالے وفی السماء رزقکم
وما توعدون وقال نحن نرزقک والعاقبة للتقوی
قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم السفر وسیلة الظفر وعن
ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سافروا
تصحوا وعن بن عباس قال قال رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم سافروا تصحوا تغنموا وعن ابی ہریرة
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سافروا تصحوا
تعزوا واستغنوا الکل من منہج العمال واگر از دار الحرب
ہجرت کرد و تا بدار الاسلام نرسید ثواب ہجرت لاریب اور احاصل
شد قال اللہ تعالی والذین ہاجروا فی سبیل اللہ
ثم قتلوا او ماتوا لیرزقنہم اللہ رزقا حسنا وان اللہ لہو خیر
الرازقین لیدخلنہم مدخلا یرضونہ وان اللہ لعلیم حلیم
و در جواب این سوال مناسب آمد کہ این آیت نیز نوشتہ
شود الا المستضعفین من الرجال والنساء والولدان
لایستطیعون حیلة ولا یہتدون سبیلا فاولئک
عسی اللہ ان یعفو عنہم وکان اللہ عفوا غفورا ومن
یہاجر فی سبیل اللہ یجد فی الارض مراغما کثیرا وسعة
ومن یخرج من بیتہ مہاجرا الی اللہ ورسولہ ثم یدرکہ
الموت فقد وقع اجرہ علی اللہ وکان اللہ غفورا رحیما

باقیست ودر اشرفیت بلاد عربیه که معادن اسلام هستند هیچ تامل نیست
خصوصا حرمین شریفین ادمهما الله واقامهما بالشرف والعزت
قال الله تعالی ان اول بیت وضع للناس للذی ببکة مبارکا
وهدی للعالمین فیه آیات بینات مقام ابراهیم ومن
دخله کان آمنا ولله علی الناس حج البیت من استطاع الیه
سبیلا وعن ابی هریرة رض قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم
ان الدین سیرجع الی حیث خ الی مکة وعنه رض قال قال
رسول الله صلی الله علیه وسلم ان الایمان لیارز الی المدینة کما
تارز الحیة الی جحرها وکان من دعاء عمر الفاروق وقد استجیب
اللهم ارزقنی شهادة فی سبیلک واجعل موتی ببلد
حبیبک. ولهذا در احادیث صحاح آمده که نماز در مسجد اقصی برابر هزار نماز
است ودر مدینه منوره برابر پنجاه هزار ودر کعبه شریف برابر یک لکهه
اللهم احینی مادامت الحیوة خیرا لی فیهما وامتنی اذا کانت
الممات خیرا لی فیهما واحشرنی مع الانبیاء والشهداء والصالحین
فیهما **السوال الثالث** شخصی در دار الحرب است وچندان
صرف نمی شود که هجرت کرده تا بدار الاسلام رسد چه کند **الجواب**
اگر دران بلد مهاجران دیگر هستند عزیمت والتقوی نزد ایشان را
باید که اعانت معیشت کنند عن جابر قال قال رسول الله علیه
وسلم یا معشر المهاجرین والانصار ان من اخوانکم قوما لیس لهم
مال ولا عشیرة فلیضم الیه الرجلین والثلاثة **قال الله تعالی**
ولا تنسوا الفضل بینکم **قال النبی** صلی الله علیه وسلم الناس

فی السوالات العشره وعلیه اعتمادی واعتقادی نوکری نصاری بلکه جمیع
کفره چند قسم است بعضی مباح وبعضی مستحب وبعضی حرام وبعضی کبیره تفصیلش
آنکه اگر کافری را اینکس براے اقامت رسوم صالحه وسرانجام امور محموده مثل
دفع دزدان وقطاع الطریق وافتا موافق شرع شریف در عدالت وبنا وتعمیر
وترتیب وترمیم عمارات نافعه مثل مهمان سراے وغیر ذلک استجار کند بلا
شک جائز است بلکه مستحب بدلیل قصهٔ حضرت یوسفؑ که از بادشاه مصر
که دران وقت کافر بود داروغگی خزائن مصر درخواست تا اقامت
عدل در تقسیم نماید وبدلیل قصهٔ والدهٔ حضرت موسیٰؑ که نوکری فرعون را
براے شیر دادن حضرت موسیٰ قبول کرد واگر براے امور دیگر نوکر
بود واختلاط کفره لازم آید ومشاهدهٔ رسوم واوضاع منکرهٔ آنها
دران خدمت اتفاق افتد واعانت بر ظلم شود مثل منشی گری و
خدمتگاری وسپاه گری با تعظیم مفرط براے آنها وتذلیل در نشستن
وایستادن ضرور افتد حرام میگردد واگر براے قتل مسلمانی وبرهم
کردن ریاست یا ترویج کفر وتجسس مطاعن در دین ونحو ذلک نوکری
بگیرند کبیرهٔ عظمی است بلکه بحد کفر انتهی بعبارته والله من اعز و
احسن واصوب فی الجواب **السوال السادس**
شخصیکه بظاهر مسلمان است ودر لشکر کفار از دست مسلمان در جهاد
مسلمانان کشته شود کافر میرد یا مومن **الجواب** قدمنا آنفا
فی الجواب الخامس اگر براے قتل مسلمانی وبرهم کردن ریاست یا ترویج
کفر وتجسس مطاعن در دین ونحو ذلک نوکری بگیرند کبیره عظمی است
بحد کفر انتهی قال النبی صلی الله علیه وسلم انما العبرة

سوال السادس

جواب

سوال رابع

جواب رابع

السوال الرابع شخص یکے را برائے حج زاد سفر داد حاجی و دہندہ راچہ قدر ثواب شد **الجواب** اگر اینکس او را دادہ امر کرد کہ از طرف من حج کنی پس اختلاف است در ثواب آن قال صاحب در المختار فی باب الحج عن الغیر و یقع الحج المفروض عن الامر علی الظاهر من الحدیث و قیل عن المامور نفلا وللامر ثواب النفقة کحج النفل لکنہ تشترط لصحة النیابة اهلیة المامور لصحة الافعال انتہی و این احجاج عاجز بسبب مرض یا حبس یا جز آن روا است در فرض و احجاج نفل بلا عجز روا است کذا فی فتاوی بربنہ و اگر شخص یکے را زاد و راہ سفر لوجہ اللہ داد فجزاہ اللہ خیر الجزاء ثواب دہ نفقہ برائے وے مقرر شد من جاء بالحسنة فلہ عشر امثالہا بلکہ ثواب ہفتصد حسنہ **قال اللہ** مثل الذین ینفقون اموالہم فی سبیل اللہ کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مائة حبة و بہ بشارت واللہ یضاعف لمن یشاء واللہ واسع علیم ثواب بیشمار برائے وے مقرر شد لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر ببال احد و در این صورت بہ دور اثواب حج شد بی نقصان احدے **قال النبی** صلی اللہ علیہ وسلم الدال علی الخیر کفاعلہ چنانکہ کسی را مصحف برائے خواندن لوجہ اللہ دہند تا دمیکہ مصحف ماند و او را کسی خواند برائے دہندہ و خوانندہ برابر ثواب قرات و تلاوت بنویسند **قال اللہ تعالی** انا لا نضیع اجر من احسن عملا ہکذا فی کتب الفقہ **السوال الخامس** نوکری انصارے درست است یا نہ **الجواب** قال مولانا شاہ عبد العزیز

سوال خامس

جواب خامس

اقول الشیخ الاسلام لا ادری فی ... ۱۲ منہ

فقد ابغضه الله فاما ذکر ولادت ووفات ومعراج ومعجزات
وغیرہا بطریق وعظ در مساجد درعام شہور وایام کہ خواہد تبعیت
قرآن وحدیث نیز احدی را جائے انکار نیست دربن بوده ائمہ صحابہ
واتباع ومشائخ ومقتدایان دین مارضی الله عنہم ویرحم الله علیہم
وشاہد آنست آیات واحادیث واخبار بیشمار اگر بنویسی ازان تبو سیم
دفتری گردد قال الله تعالی ولتکن منکم امة یدعون الی الخیر ویامرون بالمعروف وینہون عن المنکر الایة
وقال الله تعالی الآمرون بالمعروف والناھون عن
المنکر الایة اما آنچہ پس مولود شریف وغیرہ بطریق بعض جہال
هند که معروف بعض این بلاد هند است البتہ درین
مجالس التزام امور نامشروع بلکہ بسیارے از بدعات ناقصہ واختراعات ظہور یافتہ ونسبت بروافض مقابلہ الشر بالشر بوجود آمدہ
مثل نوشتن اشعار بطریق مرثیہ وراگ وصفق ونوحہ در برسم
کفار بعض مشائخ دین وغیرہ وشیرینی نہادہ بر چیزی از قرآن
خواندن واین را واجب دانستن واز کسب حرام ویامشکوک چیزے
مہیا کردن وبر وفاتحہ حضرت دہانیدن ورقص ومزامیر وغنای
نامشروع بعد مولود شریف مختلط ساختن وغیرہ ذلک من
البدعات فی بعض بلادنا ومولوی اولاد حسن قنوجی وبرادر سنت
کلام درین باب باقصار رسانیدہ مطلقا انکار مولود شریف وغیرہ
من المذکورات نمودہ ومولد را مطلقا بدعت سیئہ گفتہ وقدم
در دائرہ تعصب نہادہ وکل بدعة ضلالة عام غیر مخصوص گفتہ اللہم

بالخوانیم وچون در یجا آورده همین نوکری مردفالعیاذ بالله لاحول
ولاقوة الا بالله مشهور عالم است که شیطان در باب سره رانده بارگاه
الله شد و ملعون سرمدی گردید الحق درین زمان حفظ ایمان بس دشوار
است و کمیاب فصدق رسول الله صلی الله علیه وسلم الاسلام
غریب وسیعود غریبا فطوبی للغرباء السؤال السابع
مجلس مولود شریف وخواندن مولود دران وتقسیم شیرینی وغیره دران
جائز است یا نه الجواب در نفس ذکر ولادت رسول الله
صلی الله علیه وسلم وذکر وفات ومعراج ومعجزات وتمام ذکر اوصاف
زاکیات حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم باری احدی
از عالم وعالمیان در خوبی ومحبوبی وے دم زند قال النبی صلی
الله علیه وسلم من احب شیئا اکثر ذکره وعن انس رض
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یومن احدکم
حتی اکون احب الیه من والده وولده والناس اجمعین
وقال النبی صلی الله علیه وسلم المرء مع من احب
وقال النبی صلی الله علیه وسلم حبك الشیٔ یعمی و
یصم وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم
خلقت القلوب علی حب من احسن الیها وبغض من اساء
الیها وایضا ذکر الحبیب حبیب ما خاکیان کیانیم که خدا خود
اورا محبت ومدحت میکند قال الله تعالی فانك باعیننا
حب نبی وذکر اوصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم عین ایمان است
وبغض وے کفر است من احبنی فقد احبه الله ومن ابغضنی

باسانید صحاح معتبرة و نیز بوجه مشروع تقسیم ماکولات و
مشروبات لوجه الله و بخشیدن ثواب آن بروح پرفتوح حضرت
سرور کائنات صلی الله علیه واله وصحبه وسلم دائما محمود و مقبول
و مثوب و محبوب والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب

سوال ثامن

السؤال الثامن زن شخصی برای عیادت مرد
رافضی المذهب بخانه اش رفت حکم نفقه و مهر و کسوت و سکنی چیست
و چه قدر گناه بروے نوشتند

جواب ٨

الجواب اولا اینکه در کفر
و اسلام شان بلا ضرورت و بدون تفصیل سخن نگویم فاما بوجه
مشروع عیادت و تعزیت و تهنیت و اجابت دعوات شان
درست است کما فی کتب الفقه و فی فتاوی عالمگیری
پس زنیکه برای عیادت رافضی المذهب باجازت شوهر
خود رفت هیچ اثم (گناه) نه لا علیه و لا علیها و اگر بلا اجازت و بی محرم
رفت پس ملعون خلایق شد و مهر و کسوت و سکنی ساقط
گشت قال العالم العامل العارف الکامل الفقیه المحقق
المدقق الشیخ الطیب البنارسی فی الصلوة الطیبی ناقلا من
الکتب المعتبرة اذا خرجت المرءة من البیت مع غیر المحرم
بغیر اذن الزوج یبطل مهرها و نفقتها و کسوتها و سکناها
ورد فی بعض حواشی الهدایه وغیره هکذا والله اعلم
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یسجد احد لغیر
الله ولو کنت امرا لاحد لامرت المرءة ان تسجد لزوجها
تعظیما لحقه و فی تفسیر الغرائب قال النبی صلی الله علیه

احدہم قال ابن الجوزی رح المحدث المفسر المشہور
بالتحقیق والتفرید فاذا کان ہذا ابولہب الکافر الذی نزل
القرآن بذمیه جوزی فی النار بفرحته لیلة مولد النبی ﷺ وبعتق
جزا داده شد ۱۲ م
ثویبة فما بال المسلم من امته یسر بمولده ویبذل ما تصل الیه قدرته
کنیز حق ابولہب دایه حضرت ﷺ ۱۲
فی محبته لعمری انما کان جزاءه من الله الکریم ان یدخله بفضله
العمیم فی جنات النعیم ولازال اہل الاسلام یحتفلون بشہر مولده
ویعملون الولائم ویتصدقون فی لیالیه بانواع الصدقات و
یظہرون السرور ویزیدون فی المبرات ویعتنون بقراءة مولده
الکریم ویظہر من مکانه کل فضل عظیم ومما جرب من خواصه انه امان
فی ذلک العام والوصول عاجلا بالبغیة والمرام فرحم الله امرأ اتخذ
مطلب
لیالی شہر مولده المبارک اعیادا لیکون اشد غلبة علی من فی قلبه
مرض وعناد ولقد اطنب ابن الحاج فی المدخل فی الانکار علی
کتاب
ما احدثه الناس من البدع والاہواء عند عمل المولد الشریف
فالله تعالی یثیبه علی قصده الجمیل ویسلک بنا سبیل السنة
فانه حسبنا ونعم الوکیل حاصل آنکه نفس بیان مولد شریف
وغیره من المذکورات بوجه مشروع حسب طریقه سلف صالحین خصوصا
اہل حرمین شریفین بلا اختراعات بعض بدعات ناقصه مذکوره اہل
ہند بہر اوقات وایام والشہور درست است خصوصا در ربیع الاول
موجب برکات وحسنات وعلیه العلماء الراسخون المحققون
من المذاہب الاربعة فی بلاد الاسلام ونحن علی ذلک
من الشاہدین والشاکرین وقد صنفوا رسائل فی جواز

عالمہ رواہ ابن ماجہ باقی ماند اینکہ کتاب ہائیکہ در زمانہ ما بہ
زبان اردو تصنیف شدہ اند اولاً حال تحقیق و صدق و عدالت
مصنف باید دریافت من بعد او را از ماہری باید خواند و اگر فرصت
دست ندہد حسن ظن بر خود کندہ بالضرور مقامات مشکوکہ را
از عالمی تحقیق کردہ باشد ورنہ این کتب اردو برائے جاہلان ہم
ہدایت ہستند و ہم غوایت یضل بہ کثیراً و یہدی بہ کثیراً
اگر کسے خواہد کہ فقط کتب اردو تحقیق کردہ و دیدہ و خواندہ محقق
شود محال است کسیکہ مسائل دین از کتب اردو تحقیق کردہ
ہنوز آنکس یکچشم است وچون کتب عربیہ تحقیق کردہ و عمری
درین بسر بردہ وفقیہہ کامل گردیدہ البتہ حالات مصداق آیۂ
شریفہ شد قال اللہ تعالیٰ الم نجعل لہ عینین ولساناً
وشفتین وہدینٰہ النجدین وقال النبی صلی اللہ
علیہ وسلم فقیہ واحدٌ اشد علی الشیطان من الف
عابد و اگر فقط علوم عربیہ تحصیل کردہ و قرآن وحدیث وفقہ
ندریافت حرام است بروے ترجمہ یک آیۃ و یا یک حدیث
و یا گفتن یک مسئلہ بقیاس وعقل ورائے خود بدون سند صحیح
قال اللہ تعالیٰ فی آخر سورۃ النحل ولا تقولوا لما تصف السنتکم
الکذب تا قول وی لا یفلحون وقال النبی صلی اللہ علیہ
وسلم من قال فی القرآن برأیہ فلیتبوأ مقعدہ من النار
رواہ الترمذی وفی روایۃ بغیر علم وفی روایۃ وان
قال صحیحاً واللہ الہادی والیہ المرجع والمعادی وصلی اللہ

وزیور آن در تفاسیر و تواریخ و کتب فقه بچشم خود دیده چنانچه در جامع
التواریخ وفتاوی برهنه روایت سوراخ گوشت وختنه زنان وسباح بودن
آن موجود است وبسماعت مکرر رسیده که رواج این زیور یعنی نتهه
در عرب شریف هم نیست پس نیست جز آنکه او را حادث گویم وسولوی
قطب الدین خان صاحب نیز در رساله خود تحریر مینمایند که روایت سوراخ
بینی وجواز آن بنظر این فقیر نیامده و لبعد ثبوت حدوث وے ترکش
اولی والله اعلم بحقیقة الحال وهو المصوب **السوال الثانی والعشر** از کتب اردو اکثر اختلاف مسائل فهمیده میشود از خواندن
این کتب جاہلان را چگونه عمل بدست آید وچگونه تطبیق مسائل بوده
الجواب باید دانست که در تمام اصول حنفیه هرگز اختلاف
نیست الا ندرة و شذوذا اما در فروع پس اکثر اختلاف است و
این اختلاف بسبب اختلاف افهام واوهام است آن هم بعد تحقیق
وتدقیق مرتفع میشود وچون رجوع کرده میشود بادله اربعه که قرآن
و حدیث وقیاس واجماع است ماخذ اختلاف کما ینبغی بادراک
می آید ودل تسکین میگیرد و این هر کس را میسر نمیشود شعر عمری
باید که یار آید بکنار * این دولت سرمد همه کس را ندهند * پس ما مقلدان را
باید که کتابے از کتب فقه حنفیه را فراپیش گیرم وبی کم وکاست بعمل آرم
واگر زیادت تحقیق خواهیم مسائل محققه را بعد ملکه در ادله اربعه بر
اینها عرض کنم واگر خود نتوانم بعالمی رجوع آرم فقال النبی صلی الله
علیه وسلم انما نزول الکتاب لیصدق بعضه بعضا فلا تکذبوا
بعضه ببعض فما علمتم منه فقولوا وما جهلتم منه فکلوا الی

روایات مفتی بہا نیستند و مخالف قواعد و متون اند زیرا کہ مہر زن را
دین صحیح نوشتہ اند و این ہم نوشتہ کسائر الدیون لا یسقط الا بالاداء
او بالابراء و نیز در مقام تعلیل فقہا نوشتہ اند مہر تمامہ بمقابلہ وطی اول
است ہر گاہ یکبار وطی کرد استیفاء منع نمود مہر کہ بمنزلہ ثمن است لازم
الادا گشت من بعد اگر وطی دیگر یا خدمات دیگر یا اقامت در خانہ واقع
نشود در وجوب مہر قصور نمیکند بلکہ بسبب زنا و لعان ساقط
نمیشود فقط بعینہ عبارت فتوے جناب مغفور سے نقل
نمود ہ شد ✤ کتبہ عبد اللہ خادم الطلبہ ساکن بنارس محلہ پھاٹک شیخ سلیم ۲۴ محرم الحرام

مہر الاستفتاء

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً و مسلماً

یقول العبد الحقیر الفقیر محمد رضا علی البنارسی الحنفی
القادری النقشبندی المجددی الفاروقی الاحمدی
کان اللہ لہ فی الدارین و اصلح حالہ فی النشا
تین کہ اندنون بعض احباب نے سوال کیا ہے کہ علم
غیب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کو حاصل ہے
یا نہیں اگرچہ بہت سے رسائل اور کتب مین اسکا
ثبوت مرقوم ہے مگر تکمیلاً لامر السائل صرف چند سطور مسطور
ہوتے ہین اولاً تحقیق لفظ علم کی چاہیے پس واضح ہو کہ علم
کی معنی مشہور ہین اور وہ بمعنی دانستن ہے اور تحقیق اسکے معانی کے
اور مذاہب اسمین بہت ہین شرح اسکی طولانی ہے مختصر
ہے کہ مذہب منصور عقلا یہ ہے کہ علم مقولہ کیف سے ہے وفی میر زاہد

تعالى على خير خلقه محمد وآله واصحابه وذرياته واهل بيته
واحبابه اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين ٥ نمقه
المجيب العبد العاصي العاجز الخاطي الفقير الحقير المذنب
محمد رضا علي بن مولوي سخاوت علي بن مولوي محمد ابراهيم
بن العالم العامل عبد الله المشهور بملا محمد عمر والبنارسي
الفاروقي الحنفي عفا الله عنه وعنهم في الدارين والله
اعلم بالصواب ٥ لقد اجاد المجيب فيما افاد العبد
المذنب محمد احسن الصديقي الرامفوري المدرس في الدار
الحنفي تجاوز الله عن سيئاته حرره ٥ ا محرم الحرام سنة ١٢٦٩ هجري
على صاحبها الصلوة والسلام يوم الجمعة في بنارس

نقل مهر

محمد احسن

الجواب صحيح حرره العبد الضعيف محمد فصيح الغازيفوري
عفي عنه حرره شهر ربيع الاول ٥ سنة ١٢٦٩ هجري في البنارس
سنين الورود

محمد فصيح

الجواب صحيح كله لكن آنچه در باب سقوط مهر زنان در صورت خروج
او بغير اذن شوهر تحرير رفته درين مسئله البته تردد دارم زيرا كه
جناب مولانا مغفور شاه عبد العزيز صاحب محدث بر طبق استفتاء
شخصي در همين مسئله نوشته اند روايات فقه در باب سقوط مهر در صورت

اور یہ علم غیب کئی طرح پر ہے پہلے تو علم غیب بالاستقلال بالذات یعنی خود علم کسیکو حاصل ہو بدون تعلیم دوسرے کے دوسرے یہ کہ یہ علم کسیکو بتعلیم دوسرے شخص کے حاصل ہو تیسرے یہ کہ یہ علم بجمیع اشیا بجمیع الوجوہ ہر وقت مین حاصل ہو چوتھے یہ کہ یہ علم کسیکو بعض اشیا کا بعض وجوہ سے بعض اوقات مین حاصل ہو پس علم غیب قسم اول یعنی علم غیب بالاستقلال و بالذات خاص ہے اللہ تعالی کو اور ایسا ہی علم ثالث یعنے علم غیب بجمیع اشیا بجمیع الوجوہ ہر وقت مین یہہ بھی خاص ہے بذات باری تعالی عز اسمہ اور علم غیب قسم دوم یعنے علم غیب بتعلیم الہی یہہ علم انبیا کو بطریق وحی و کشف اور اولیا کو بطریق الہام و کشف حاصل ہے عقلاً و نقلاً اور حدیث اور قرآن اور تصوف اور اخبار اور آثار بیشمار اسپر شاہد ہین اور یہہ عمل داخل عقائد حقہ اہل اسلام ہے انکار اسکا کفر اور الحاد ہے نعوذ باللہ من ذلک اور ایسا ہی علم غیب قسم چارم یعنے علم بعض اشیا کا بعض وجوہ سے بعض اوقات ہین یہ بھی انبیا اور اولیا بلکہ خواص اور عوام مسلمین کو بدرجات متفاوت حاصل ہے اسکا انکار انکار امر بدیہی ہے باقی ماندہ منشا اختلاف پس مانعین حصول علم غیب کے غیر اللہ کو وہ جانتے ہین کہ مثبتین حصول علم غیب کے غیر اللہ کو چارو قسم مذکورہ علم غیب ثابت کرتے ہین اور مثبتین تحریر اور تقریر اور بیبا کی منکرین سے سمجھتے ہین کہ منکرین چارو قسم مذکورہ کا انکار کرتے ہین اگر امر ایسا ہی ہے جیسا مثبتین

رسالہ و حواشی والحق انہ من مقولہ الکیف مع التفاصیل
و فی درۃ التاج لغرۃ الدباج لمحمود بن مسعود الشیرازی
علم از کیفیات است مختص بذوات الانفس چون صحت و سقم و قوت
و ارادت وحق ہمین است انتہی کلامہ پس علم ایک نور قلبی ہے کہ
آدم اور اولاد آدم مین مودع ہوا ہے اور نزدیک حکما کے مذہب
منصور یہی ہے کہ علم مقولہ کیف سے ہے یعنی منجملہ کیفیات قلبیہ
ہے کہ جسکا ظہور مبدا فیاض سے قلب بشر پر ہوتا ہے اور یہ
فیض الہی اور کیفیت قلبیہ حسب مراتب بشر کے ہے چونکہ پیغمبر
خدا افضل البشر بلکہ افضل العالم ہین پس آپکا علم اور کیفیت نوریہ
قلبیہ سب سے افضل اور بہتر ہونا چاہیے اور تفسیر بیضاوی
کے ابتدا مین تفسیر یومنون بالغیب مین مرقوم ہے الغیب
المراد بہ الخفی الذی لا یدرکہ الحس ولا یقتضیہ بداہۃ
العقل وھو قسمان قسم لا دلیل علیہ وھو المعنی بقولہ
تعالی وعندہ مفاتح الغیب لا یعلمہا الا ھو وقسم نصب
علیہ دلیل کالصانع وصفاتہ والیوم الاخر واحوالہ و
ھو المراد بہ فی ایۃ یومنون بالغیب و فی
حاشیۃ البیضاوی تحت قولہ تعالی وعندہ
مفاتح الغیب لا یعلمہا الا ھو وعلی ہذا فلنا
دلیل علی ان الخلق یعلم من عندہ و یفتح باب العلم
علیہ انتہی وایضا فی البیضاوی تحت قولہ
یومنون بالغیب قیل المراد بالغیب القلب

یا تمام کمالات جملہ عالم کے ایک فرد بشر مین جمع کر دے تب بھی
خالق خالق ہے مخلوق مخلوق ہے مقام غور ہے کہ جب شان
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یہ ہے کہ مصرع بعد از خدا بزرگ
توئی قصہ مختصر ؎ اور مصرع آنچہ خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری ؎
اور آپ جامع جمیع صفات انبیاء اور افضل الانبیاء اور افضل العالم
ہین پھر اگر اللہ تعالیٰ نے ہمارے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
کو جو افضل الاولین والآخرین ہین جیسا کہ احادیث صحاح سے ثابت
ہے تعلیم علوم غیبیہ فرمایا اسمین کون شرک یا قباحت عقلاً
یا نقلاً لازم آئے استغفر اللہ جسکے قلب مین وجاہت
ہمارے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی نہین ہے وہ البتہ
اوتیت علم الاولین و الآخرین مین شک لاویگا اور حدیث
لا علم ما وراء الجدار بے اصل ہے اور ثابت نہین
کما فی اوائل مدارج النبوۃ وغیرہا الحاصل ثبوت علم غیب کا انبیاء
کو مطلقاً اور ہمارے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو خصوصاً بالوجہ الاتم الاکمل
مصنفات اور تحقیقات علماء سابقین اور لاحقین سے اظہر من الشمس
ہے قال اللہ تعالیٰ وعلم ادم الاسماء کلہا ⁂ فیقول الکلب
فکیف رسول الثقلین فخر الاولین و الآخرین وقال تعالیٰ
فی شانہ وعلمک ما لم تکن تعلم وقال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم انا مدینۃ العلم وعلیؓ بابہا ⁂ وقال البیضاوی
فی تفسیر قولہ تعالیٰ وعلم ادم الاسماء کلہا ⁂ بمعنی
انہ تعالیٰ خلقہ من اجزاء مختلفۃ

کلام منکرین سے سمجھتے ہین تو اختلاف مثبتین کا ساتھہ منکرین کے بہت زیبا اور سزا ہی اور اگر منکرین فقط دو قسم اول اور ثالث کا انکار کرتے ہین تو پھر باہم اتفاق ہے فقط باہم نزاع لفظی ٹھہری اور اگر منکرین کی مراد یہ ہے کہ غیر اللہ کو عالم الغیب کہنی مین لفظ شرک لازم آتا ہے تو اس شرک لفظی سے عند المحققین کچھہ صورت مضرت اور معصیت نہین ہے بہت سے اسماء الہیہ مثل رؤف و رحیم وغیرہما کے ہین کہ اوسکا اطلاق اللہ پر اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پر ہے اوائل دلائل الخیرات اور قرآن شریف کو ملاحظہ فرماوین شرح اسکی ابسط ہی فقیر نے ایک علیحدہ رسالہ اس مین تالیف کیا ہے اور علما نے داد تحقیق دی ہے الغرض مصرعہ گر فرق مراتب نکنی زندیقی ، دیکھیے للہ سمیع و بصیر و علیم و قدیر و خبیر خالق ہے مخلوق بھی مگر اوس اللہ کی سی صفت مخلوق کو کسیطرح حاصل نہین راقم الحروف کہتا ہے کہ ایک کم فہم اور قلیل العلم بہی اس بات کو جانتا ہی کہ کوئی مخلوق کیسی ہی جلیل القدر ہو اور عظیم المقدار ہو مگر خالق کے برابر کسیطرح کسی صفت مین نہین ہوسکتا ہے خالق خالق ہے مخلوق مخلوق ہے عبد عبد ہے معبود معبود ہے کما صرح الشیخ محی الدین العربی فی الفتوحات مشروحاً ہان مخلوق الہی کئی درجہ کے لوگ ہین اعلی اوسط ادنی پھر اگر خالق اپنے کسی مخلوق کو بعض صفات سی اور بعض انوار و تجلیات سے ممتاز فرماوے بلکہ اگر جمیع صفات کمالیہ بشریہ

لیطلع علی الغیب ولکن اللہ یجتبی من رسلہ من یشاء
اور فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ جن مین عالم الغیب فلا یظہر علی
غیبہ احدا الا من ارتضی من رسول اسکی تفسیر مین مولانا شاہ
عبد العزیز قدس سرہ لکھتے ہین کہ اللہ تعالیٰ نے اولیاء اللہ کو اپنی کو
مخفوظ پر علم دیا ہے فقیر کاتب الحروف کہتا ہے ونحن علی ذلک
من الشاہدین اور حدیث مشکوٰۃ مین ہے فعلمت ما فی السموٰت
والارض کہا ابن حجر مکی نے تفسیر مین ای فعلمت جمیع الکائنات
اور حدیث مین وارد ہے علمنی ما کان وما سیکون اور علامہ
سیوطی نے انموذج اللبیب فی خصائص الحبیب مین لکہا ہے
واوتی النبی علم کل شئ الا الخمس المذکورۃ فی اٰیۃ ان
اللہ عندہ علم الساعۃ وینزل الغیث ویعلم ما فی الارحام
وما تدری نفس ماذا تکسب غدا وما تدری نفس بای
ارض تموت ان اللہ علیم خبیر وقیل انہ اوتیہا وامر
بکتمہا اس باب مین حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ
نے مشکوٰۃ کی شرح اور مدارج النبوۃ وغیرہا مین لکہا ہے اور رسالہ
علامہ سیوطی انموذج اللبیب مذکورہ مین مع شئ زائد اور مدارج الاصول
مین مسطور ہے اور مناوی اور جامع صغیر کی شرح مین اور ابن حجر
نے فتح مبین شرح اربعین مین لکہا ہے اور شرح صحیح مسلم اور تفسیر
حسینی اور طبرانی وغیرہ مین مسطور ہے خلاصہ اس سب کا یہی
کہ ان پانچون چیزون کا بھی علم آپ کو دیا گیا اور حکم کتمان کا یعنے چھپانے
کا ہوا اور شیخ عبد الحق دہلوی نے اپنی کتاب مدارج النبوۃ کے اول مین

وقوی مختلفة مستعدة لادراك انواع المدركات من المعقولات والمحسوسات والمتخیلات والموہومات والہمہ معرفة ذوات الاشیاء وخواصہا واصول العلوم وقوانین الصناعات وکیفیة الاتہا ۔ یکہو جب حضرت آدم کہ وہ ہمارے پیغمبر خدا سے رتبہ مین کم ہین اونکو ایسا علم اللہ نے دیا پھر ہمارے رسول اللہ سے کمالات علمیہ کا کیا مرتبہ ہوگا فہم من فہم جہل من جہل ✦ اب دو چار وہ مین کتب معتبرہ سے مثل مشتے نمونہ از خروارے لکہتا ہون شرح عقائد تفتازانی مین مرقوم ہے العلم بالغیب امر تفرد بہ سبحانہ وتعالی لاسبیل الیہ للعباد الا باعلامہ و الہام منہ بطریق المعجزة والکرامة والارشاد اور امام نودی نے اپنے فتاوے مین لکہا ہے لایعلم الغیب استقلالا الا اللہ تعالی اما الکرامات والمعجزات فحصلة باعلام اللہ تعالی للانبیاء والاولیاء اور قصیدہ بردہ مین ہے ومن علومک علم اللوح والقلم اور مشکوة مصابیح مین حدیث مرقوم ہے ✦ فعلمت علم الاولین والاخرین ✦ اور بہی مشکوة کی باب الفتن مین بروایت حذیفہ باتفاق مسلم اور بخاری کے مروی ہے قام فینا رسول اللہ مقاما فما ترک شیئا الی یوم القیمة الاحدثنا ✦ اور تفسیر حسینی مین ہے کہ بعد نزول آیة وعلمک مالم تکن تعلم کے آپنے ارشاد فرمایا ۔ علمنی ماکان وما سیکون وقال اللہ تعالی فما کان اللہ

ہین ہے اوسکا حاصل یہہ ہے کہ آپ کو علم بعض الغیب حاصل ہے لشہادت عالم الغیب فلا یظہر علی غیبہ احدا الا من ارتضی من رسول ناقلا عن التاتارخانیہ و الحجۃ و الملتقط اور ایسا ہی تفسیر فیض الکریم مین ہے اور صفحہ ۱۶۲ مدارج النبوۃ مطبوعہ مین ملخص مذکور ہے کہ فرمود رسول خدا کہ خداے تعالی دست قدرت خود بنہاد میان دوشانہ من پس داد مرا علم اولین و آخرین بعضے را باظہار فرمود و بعضے را بکتمان ش اور تحقیق اس مسئلہ خاص مین رسالہ ہدیۃ الحرمین مولفہ مولوی عبد الحکیم دہلوی اور شرح تحفہ محمدیہ مولفہ شاہ عبد القدوس بن شاہ جلال القادری الحنفی در صفحہ ۱۱۳ مطبوع بنگلور اور رسالہ مولوی محمد سلطان کنگلی اور دیگر رسائل جدیدہ و قدیمہ کافی اور وافی ہین منصف اور طالب کو اور جو شخص بسبب لاعلمی منکر ہے یا جان بوجھ کے انکار کرتا ہے اوسکا علاج سواے احکام شرع کے ہمارے پاس نہین ہے واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم حررہ العبد الحبیب الحقیر محمد رضا علی البنارسی غفر اللہ لہ حررہ بیدہ

سنہ ۱۳۱۱ ہجری فقط

تاریخ طبع فیوض الرضا از مسکین دلدادہ عبد اللہ نگلوی رضوی حفظہ اللہ من شر کل غوی

بفضل الہی بصد احترام ✽ فیوض الرضا شد بحسن اختتام ✽ بتاریخ طبعش بیامد ندا

محل مسائل تجلی رضا ✽ دگر بار مطبوع در طبع شد ✽ کتیب ہدایت نکو طبع شد ✽

نماید ہمہ خلق را راہ دین ✽ کہ این است مرآۃ شرع مبین ✽

سنہ ۱۳۱۱ ہجری ۱۳۱۱ھ ۱۳۱۱ھ

تمت

لکھتے ہین آیت ھو الاول والاخر والظاھر والباطن وھو بکل شیٔ علیم جیسا کہ
اللہ تعالیٰ کی شان مین صادق ہے ایسا ہی رسول کی شان مین صادق آتی
ہے اے ھو الاول نوراً والاخر نبوۃ والظاھر رتبۃ وعلما
والباطن اسرارا فیہ وکمالا لہ وغیرہ ذالک بلکہ مدارج النبوۃ مین شیخ
ممدوح لکھتے ہین وی دانا است ہمہ چیز از شیونات ذات الہیہ
واحکام وصفات حق واسماء وآثار وبجمیع علوم ظاہر وباطن واول
واخر احاطہ نمودہ ومصداق فوق کل ذی علم علیم شدہ انتہے ودر تفسیر
حسینی مذکور است کہ درین مقالش آوردہ کہ علم ما کان وما
سیکون کہ ہست خدائے تعالیٰ در شب معراج بآنحضرت
عطا فرمودہ الخ ودر حدیث ابوذر است کہ پیغمبر خدا پرندے کے پر کی
حرکت جانتے ہین اور **حصول علم غیب کا** پیغمبر خدا کو باخبار اور
آثار وآیات ثابت کیا ہے قاضی عیاض نے اپنی کتاب شفاء
مین اور ایسا ہی ثابت ہوتا ہے حصول علم غیب کا آنحضرت
کو تفاسیر مشہورہ سے تحت قولہ عالم الغیب فلا یظہر علی
غیبہ احدا الا من ارتضی من رسول اور قولہ تعالیٰ وما
ھو علی الغیب بضنین اور وعندہ مفاتح الغیب لا یعلمہا
الا ھو اور ایک حدیث طبرانی مین مرقوم ہے قال النبی
صلی اللہ علیہ وسلم قد رفع الی الدنیا فانا انظر الیہا الی
ماھو کائن فیہا الی یوم القیمۃ کانما انظر الی کفی اور ایسا ہی
در المختار کے کتاب النکاح مین ہے ذکر تزویج بشہادۃ اللہ
ورسولہ مین اور اوسکے حاشیہ طحطاوی اور حاشیہ شامیہ

ولہ تاریخ وفات ولی اللہ عالم ذیجاہ حضرت مولانا ومرشدنا مولوی شاہ محمد رضا علی صاحب بنارسی نقشبندی مجددی

قد وجاء زہرا وشمس العارفین ، زبدۃ العباد قطب العاشقین ، منبع الاسرار رأس الکاملین ؛

مطلع الانوار صدر الواصلین ، فات واویلاہ ذالبحر العلوم ؛ ذاب عبد اللہ من کرب الہموم

غاب رضی اللہ عنہ من لدیہ ، مات ولہا رحمۃ اللہ علیہ ١٣١٢ھ ، نعم ما قال البشیر المستطاب

قد دخل فی الجنۃ افرح یا مصاب ١٣١٢ھ ، آن رضا حق امام المتقین ، شمع بزم نقشبندان رکن دین

مظہر الدین زاد وعمرش دان جلیل ، ہم حبیب الہادی بی غش رحیل ١٣١٢ھ ، ماہ شعبان بست ویک بد وقت شام

آہ ہائے شمس دین شد در غمام ١٣١٢ھ ٩٥ ١٨ ، گفت عبد اللہ تاریخش جلی ، گشت داخل در جنان با حق ولی ١٣١٢ھ

بار دیگر در سلک نظم سفت ، باشرف شد در نعیم خلد گفت ١٣١٢ھ

ولہ ایضاً

ازین دار فانی بدار البقا ، رضا گشت رخصت بحکم قضا ، چو معراج عشاق آمد فنا ،

سن فوت زان شد عروج الرضا ١٣١٢ھ

ولہ ایضاً

بود در ذو الجلال مولانا ، شہ محمد رضا علی فانی ؛ عالم وفاضل عدیم المثل ؛

صاحب درج وزہد لاثانی ، سالک وکامل وولی اللہ ؛ عارف غرق بحر عرفانی ؛

از کمالات سینہ اش معمور ، دل چو خورشید فیض بخش ونورانی ، غیر حق را بدل نبودش جا

از دفور حضور ربانی ؛ ؛ رفت در خلد روز یکشنبہ ، بست ویک بد ز ماہ شعبانی

ہاتفے سال انتقالش گفت ؛ خلد شد سیادتِ قطب ہمدانی ١٣١٢ھ

تمام شد

کتبہ العاصی شیخ نور محمد بنارسی